DUHOVNOST U SUVREMENOJ ETNOGRAFIJI SINJSKOGA I TRILJSKOGA KRAJA

Sučić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:494396

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

DUHOVNOST U SUVREMENOJ ETNOGRAFIJI SINJSKOGA I TRILJSKOGA KRAJA

ANA SUČIĆ

SPLIT, LIPANJ, 2013.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

DUHOVNOST U SUVREMENOJ ETNOGRAFIJI SINJSKOGA I TRILJSKOGA KRAJA

Studentica:
Ana Sučić

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, lipanj, 2013. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

_____

_____

_____

KAZALO

1. UVOD 6
2. POKLADE 8
3. SVIJEĆNICA (KALANDORA) 9
4. SVETI JOSIP 9
5. USKRS I VELIKI TJEDAN 9
6. SVETI ANTE 11
7. SVETI IVAN 11
8. VELIKA GOSPA 12
9. SVETI MIHOVIL 12
10. SVI SVETI I DUŠNI DAN 13
11. BOŽIĆNI OBIČAJI 14
    11.1. MATERICE I OČIĆI 14
    11.2. BADNJAK 14
    11.3. BOŽIĆ 16
    11.4. VODOKRŠĆE – SVETA TRI KRALJA 17
12. ŽENIDBENI OBIČAJI I VJEROVANJA 18
    12.1. PROŠNJA 18
    12.2. SVADBA 19
    12.3. DOLAZAK PO NEVJESTU 20
    12.4. ODLAZAK U CRKVU 21
    12.5. VJENČANJE U CRKVI 21
    12.6. DOLAZAK SVATOVA U MLADOŽENJINU KUĆU 22
    12.7. PIR 22
    12.8. IMENA 23
    12.9. OTMICA 24
13. OBIČAJI I VJEROVANJA UZ ROĐENJE 29
14. OBIČAJI I VJEROVANJA UZ POGREB 31
15. OSTALI OBIČAJI I VJEROVANJA 33
    15.1. ODNOS PREMA ŽENAMA 35
    15.2. ŠKOLA 36
    15.3. SMJEŠTAJ 38
    15.4. HRANA 38

15.5. ALKOHOL 42
15.6. SLATKO 43
15.7. ŽIVOTINJE 44
15.8. BOLESTI 46
15.9. HIGIJENA 50
15.10. PRANJE i ČIŠĆENJE 51
15.11. ODJEĆA I OBUĆA 52
15.12. TRBUHOM ZA KRUHOM U SLAVONIJU 54
15.13. POLJOPRIVREDA 56
15.14. POBRATIMSTVO I POSESTRIMSTVO 57
15.15. SIJELO I PRELO 57
15.16. ZGODE IZ SEOSKOG ŽIVOTA 58
16. TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI 59
17. ZAKLJUČAK..... 62
SAŽETAK 63
RIASSUNTO..... 64
IZVORI I LITERATURA 65

1. UVOD

Tradicijska je kultura jedan od bitnih i prepoznatljivih elemenata našeg kulturnog identiteta. Ona obogaćuje i nadograđuje kulturu jednog naroda, ali i duhovni svijet svakog pojedinca i stoga je očuvanje i njegovanje tradicijske kulture ponajprije važno za nas same koji nedovoljno poznajemo različitosti i bogatstvo tradicije koja nas okružuje, ali i za sve one koji je preko nas žele upoznati i razumjeti.

Povijest je znanost koja polako i strpljivo ide za čovječanstvom svaki dan postajući bogatija za jedno "jučer". Ako u ovom našem užurbanom svijetu samo na trenutak zastanemo i osvrnemo se unatrag vidjet ćemo da je povijest ispisana sve do našeg trenutka. Temeljito su je ispisivale svakodnevno tolike generacije prije nas, a temeljito je pišemo i mi za buduće generacije, iako toga nismo niti svjesni. Taj golemi materijal čeka da ga netko izvuče iz zaborava. Bavljenjem prošlošću pojedinih mjesta i krajeva slažu se kockice na velikom povijesnom mozaiku, i svaka ta kockica je bitna da bi slika bila što jasnija. Potaknuta ovom mišlju odlučila sam u ovom radu obraditi fragmente iz prošlosti sinjskoga i triljskoga kraja. To je kraj mojih predaka. Na taj način želim iskazati divljenje i zahvalnost svim našim precima koji su kroz minula stoljeća na tvrdom cetinskom kršu svojim životom pisali povijest hrvatskog naroda.

Cetinska krajina se nalazi u središnjoj Dalmaciji. Pruža se u široj okolici Sinjskog polja, između planinskog lanca Dinare i Kamešnice na sjeveroistoku te planina Svilaje, i brda Visoštice, Runjavca i Malog Mosora na zapadu i jugozapadu, u srednjem dijelu toka rijeke Cetine. Danas se na njenom područje nalaze slijedeće upravne jedinice: Gradovi Sinj i Trilj, te Općine Hrvace, Otok i Dicmo. Povijesno središte Cetinske krajine je grad Sinj.

Gradska naselja grada Sinja su: Bajagić, Brnaze, Čitluk, Glavice, Gljev, Jasensko, Karakašica, Lučane, Obrovac Sinjski, Radošić, Sinj, Suhač, Turjaci i Zelovo.[1] Gradu Trilju pripada 26 naselja, to su: Bisko, Budimir, Čačvina, Čaporice, Gardun, Grab, Jabuka, Kamensko, Košute, Krivodol, Ljut, Nova Sela, Podi, Rože, Strizirep, Strmendolac, Tijarica, Trilj**,** Ugljane, Vedrine, Velić, Vinine, Vojnić Sinjski, Voštane, Vrabač i Vrpolje.[2] U sastavu

[1] http://hr.wikipedia.org/wiki/Sinj, 5. lipnja 2013.
[2] http://hr.wikipedia.org/wiki/Trilj, 5. lipnja 2013.

općine Hrvace nalazi se 11 naselja i to su: Dabar, Donji Bitelić, Gornji Bitelić, Hrvace, Laktac, Maljkovo, Potravlje, Rumin, Satrić, Vučipolje i Zasiok.[3]

U ovome radu nastojala sam dati općenit pregled različitih vjerskih i nekih svjetovnih običaja, koristeći se pritom navedenom literaturom i oslanjajući se na svjedočanstva mojih kazivača. Glavni izvori za predočavanje povijesti Tijarice, uz svjedočanstva kazivača, jesu i stara *Kronika župe*, koju je počeo pisati 1900. župnik don Ivan Vozila, a vođena je do odlaska don Šimuna Karamana iz župe 1936. godine. Kronika nije bila vođena redovito, ali su u njoj bilježeni oni najvažniji trenutci iz života župe. Uz *Kroniku,* valja spomenuti kao bitan izvor i stari *Običajnik* koji potječe iz davne 1895. Kako bih što temeljitije obradila ovu temu poslužila sam se i ostalom građom iz župnog arhiva.

Kazivači su rodom s Tijarice i iz Maljkova, što su dva sela na suprotnim stranama Cetinske krajine. Jedno se nalazi na brdovitom području podno Kamešnice, a drugo u blizini Peručkog jezera. Sami smještaj tih područja odigrao je veliku ulogu u načinu života njihovih stanovnika. Dok su se Tijarčani morali boriti s većim vremenskim nepogodama, sušama, snijegom što je i uvjetovalo siromašniji život, Maljkovčani su zbog blizine Peručkog jezera bili privilegiraniji.

Pišući o pojedinim običajima, nastojala sam im rastumačiti podrijetlo i prvotni smisao. Radu sam dodala i tumač manje poznatih riječi kako bih olakšala razumijevanje teksta.

[3] http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvace, 5. lipnja 2013.

2. POKLADE

Nekadašnja uloga pokladnih običaja i vjerovanja bila je u prvom redu apotropejska[4] - odbijanje zlih sila od ljudi, stoke i kuća i time osiguranje plodnosti i obilja. Pokladno vrijeme traje od Bogojavljenja (Sveta tri kralja) do Pepelnice, tj. do početka Korizme.

U gotovo svim selima Sinjske krajine maškare su imale više obaveznih figura. Na čelu maškara išao je zapovjednik, a to je najčešće bio tzv. *did*.

Zapovjednik maškara ide na čelu povorke, određuje pravac kretanja maškara, zastupa maškare pred organima vlasti i u ime maškara razgovara sa seljacima, od njih prima poklone i pazi da se tko od maškara ne napije i ne stvara nered.

Povorka maškara često je imala skupinu koja je predstavljala svatove: *barjaktar, nevista, diver, jengije, kum, stari svat* itd. Iza skupine koje predstavlja svatove u pokladnoj povorci idu *babe i didi*, te druge odrpane i ružne figure. Znaju se nać i figure: *doktora, brijača, žandara, popa, biskupa, đavola* itd.

Povorku maškara katkad je sačinjavalo i preko sto ljudi. U ophod su polazili ujutro, a vraćali se kući uvečer. Mašakre ne ulaze u kuću već ih ukućani časte pred kućom.[5]

Išle su mačkare prije poklada. To su ozdal dolazili, iz Vrpolja, iz Velića, to se muški oblačili u ženske i nosili lug i torbe i moralo im se uvik štogod dat. Sve su to bili mladi momci. Onda bila baba i did, pa did gona babu. Cure nisu išle u mačkare, samo momci. Cure su bižale jer bi oni vatali cure i posipali ih sa lugom. To je se išlo i pivalo od sela do sela. Bilo je lipo, mi bi se veselili da dolaze mačkare. Morali bi im dat komad mesa il štogod.[6]

[4] Milovan Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, I.dio, Zagreb, 1939., str.12.
[5] Marko Dragić, *Velike poklade u tradicijskoj baštini Hrvata,* Croatica et Slavica Iadertina, 8/1, Zadar, 2012., str. 155-188.
[6] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

Mi sami bi se skupili, obukli u babu, dida, đavla; nosi lug pa bacaj jedan po drugom lug ili lug po onome ako ti ništa ne da. Obično se davalo komad slanine il pećenice, kobasica ili jaje. Ugalvnom su sudjelovali muškarci.[7]

3. SVIJEĆNICA (KALANDORA)

Ako na Svijećnicu (2.veljače) sunce sija, narod Sinjske krajine kaže da jazavac počinje graditi kuću jer će biti ružno proljeće, a ako je kišovito i oblačno, on ruši svoju kuću jer će uskoro biti lijepo vrijeme.[8]

Na Svijećnicu se u crkvi blagoslivljaju svijeće koje se pale u kući samo ako netko umre i na Mrtvi dan za duše pokojnika.[9]

Slabi su to u nas bili običaji. Išlo se crkvi, nosila se svijeća i voda se nosila i blagoslovila.[10]

4. SVETI JOSIP (19. ožujka)

Prema narodnom vjerovanju, proljeće počinje na dan Sv. Josipa.

E to je bila fešta u selu! To je bio seoski svetac, i inače kod nas nediljom niko nije radio osim ono šta se baš mora napravit. Nedilja i glavni crkveni svetci su se poštivali. Na Sv. Josipa bi bila misa, došli bi prijatelji, rodbina pa bi se jelo, pilo. Nije bilo velikih derneka i nije se plesalo jer je Josip bio Korizmeni svetac.[11]

5. USKRS I VELIKI TJEDAN

Od Čiste srijede do Uskrsa nema bučnih narodnih običaja.

Cvjetnica je tjedan dana prije Uskrsa. Dan prije Cvjetnice djeca su brala različito cvijeće i malo mladog žita i to bi stavila u umivaonik ili kakvu posudu. Svi ukućani na Cvjetnicu su se

[7] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[8] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 479.
[9] Vidi: Marko Dragić, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata,* Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.
[10] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[11] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

morali umiti u cvijeću prije izlaska sunca da budu marljivi i da rano ustaju tijeko cijele godine. Najčešće se brao cvijet ljubičice i trešnjin cvijet. U crkvu se nosi na blagoslov grančica jele, masline ili lovora. Po povratku kući domaćin te grančice zabija u svako polje i vinograd i uz to škropi blagoslovljenom vodom vjerujući da će time sačuvati polje od krupe, suše i drugih nevolja. U Hrvacama znaju staviti blagoslovljene grančice na groblja najbližih.

Na Veliki petak prije podne, u vrijeme održavanja procesije, nije se smjelo radit nikakav posao, a naročito onaj koji je imao svoju tegleću stoku. Tog su se dana bojila jaja i to najviše u crvenoj boji koja se dobivala od biljke broć. Korijen te biljke se iskopa, osuši, stuca i onda iskuhava da se dobije trajna boja.

Na Veliku subotu u crkvu se nosi blagosloviti jelo za Uskrs. Najvše se nose jaja i pogača negdje zvana *posvećenica*.

Na Uskrs ujutro jelo se najprije jelo blagoslovljeno u crkvi, a onda su se čitav dan ponajviše jela jaja. Djeca i odrasli tucali su se jajima.

Na *Uskrs* prije mise je bio običaj pucati iz mužara. Sveta misa je naravno bila svečana, a iza mise je bio blagoslov sa Presvetim. Kako je toga dana u župi od uvijek bio dernek, u starom običajniku stoji da župnik mora napomenuti puk „da se site velike svetkovine te da tu svetkovinu nepogrde dilim nekršćanskim te kad su uskrsnuli grihu da opet ne umiru milosti Božjoj.“[12]

Za Cvitnicu kad bi se nosija na blagoslov... maslina i jelica bi se u nas nosila, onda bi se na svaku njivu otkinilo i zadilo bi se među drvo toga blagoslova i to na sri njive bi se ubolo. To da bude radi roda. Nosilo bi se i među blago. Nosili bi kršćenu vodu i blagoslivljali blago i zapeli bi svagdi zeru toga blagoslova.

Uskrs je u nas bija velik. To je se išlo crkvi, ko je ima tamo se je nosilo ist na Tijaricu, ko je ima sira i peka uštipke, onda bi se sidilo po ledini pa bi se ilo. Šetalo se. To su se cure i moci šetali. Pivalo se. Malo je ko iša u gostionu, bila je gostiona na Tijarici, al nisi ima novaca. Kuvalo se i peklo se, a ko je ima, taj je i iša. A sirotinja je nosila. Nije naša mater ni nosila. Na Veliku subotu se nosilo na blagoslov, peka se veliki kruv, to se zvalo posvećanica i

[12] Župni arhiv Tijarica, *Obrednik župske crkve*, str. 6-7.

to bi se polilo s jajim ozgar. Bila je torba na leđa, to bi se nosilo i skuvalo bi se jaja. I na Uskrs ujutro ako ne pojedeš to jaje nema ti ništa ist. Mi tako i danas radimo. Na Uskrs bi se kuvalo meso.[13]

To bi se molilo svaku večer, a zadnji tjedan bi se išlo u crkvu, bija bi i križni put. Zadnja tri dana ljudi u crkvi zvonili po cili dan i cilu noć, minjali bi se. Na Uskrs bi bio malo svečaniji ručak, al kod nas nije bija običaj na Uskrs posjećivat jedan drugoga do ručka, a iza ručka bi se izašlo vanka i onda bi se posjećivalo. Na blagoslov bi se nosila jaja i manji kruh šta bi se ispeka i kapulica mlada. Bojali smo i jaja pa bi se tucali jajima i to bi bila atrakcija. Bilo je podmetanja drvenih jaja kojih nije bilo za kupit već bi ih mi sami radili i oboja bi ga, i onda pokažeš obično jaje a u drugu ruku staviš to drveno, il ga staviš u džep pa da izvadiš i varalo bi se![14]

6. SVETI ANTE (13. lipnja)

Sveti Ante se ističe kao zaštitnik domaćih životinja. Žene su postile trinaest utoraka pred Sv. Antu da im očuva domaće životinje. Na sam dan Sv. Ante ljudi su išlu u crkvu, plaćali misu i davali *lemuzinu* za zdravlje stoke.

Na blagdan *Sv. Ante* prije sv. mise bi bila procesija sa svečevim kipom oko groblja. Također bi za vrijeme procesije pucali mužari i slavila zvona. Iza ophoda je bila svečana sveta misa. Običaj je bio toga dana donositi u crkvu na čast svetom Ante vunu i sir za zdravlje svoje obitelji i „blaga“.[15] Toga dana je bio i dernek u župi.

Isto je u nas bija dernek. U nas je bilo puno derneka. Bija je sveti Ante, bili su Duhovi (kako je naša crkva), Materice, Uskrs, Rožarica... jedno sedam derneka je u nas bilo. To je u nas uvik bilo šetnje. Dolazili bi iz Dobranja, iz Vrpolja u nas... šetalo bi se![16]

7. SVETI IVAN (24.lipnja)

[13] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[14] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[15] Vidi Župni arhiv Tijarica, *Obrednik župske crkve*, str. 12.
[16] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

Paljenje vatre pod imenom *svitnjak, krijes – koleda* u vrijeme ljetnog solsticija raširenо je na teritoriju čitave Hrvatske, zajednička je tradicija svih Slavena, a davne podatke o svetkovanju tog praznika nalazimo gotovo u čitavoj Europi.[17]

U Sinjskoj krajini vatre se lože u osvit – uoči Ivanjdana. Ložilo se po svim brežuljcima oko sela i na raskršćima putova i gledalo se čija će vatra bit veća. Sastali bi se članovi nekoliko obitelji pa bi skupa ložili vatru. Kad se vatra razgori, mladež preskače preko nje.

Palija bi se svitnjak na kosi i onda bi gledali čiji je najveći. Ono se vidilo po ciloj Tijarici. Svak bi nosija brime drva i onda se to palilo.[18]

8. VELIKA GOSPA – GOSPA SINJSKA (15. kolovoza)

Najznačajniji crkveni blagdan Sinjske krajine je Velika Gospa kada mnogi iz bliže i dalje okolice dolaze u Sinj na zavjet Gospi sinjskoj.

Najviše su se zavjetovale žene i to za svoje zdravlje, zdravlje djece, ukućana, pa i za zdravlje stoke. Sajam koji bi se održavao tom prilikom trajao bi dva – tri dana. Na derneku je uvijek bilo živo, plesalo se kolo, momci su zamjerali djevojke i ugovarali ženidbu, stariji su prodavali ili kupovali robu i stoku.[19]

Išlo se u Sinj i to bos. Većinom su žene išle, slabo su muški išli. Većinom žene i cure. Putem se najviše molilo. Meti se malo kruva u torbu i ideš bos.[20]

To bi se išlo pješke u Sinj i zavitovalo bi se. Pješke do Sinja bi trebalo nekih dva ipo sata do tri. Kad se dođe, molilo bi se, a stare žene šta bi se zavitovale, išle bi bose i kad bi došle dole, ne bi hodale već bi oblizale na koljenima oko kipa.[21]

9. SVETI MIHOVIL – DERNEK U TRILJU (29. rujna)

[17] Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, I.dio, Zagreb, 1939., 89.
[18] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[19] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 486.
[20] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[21] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

Stanovnici Sinjske krajine išli su na Veliku Gospu na dernek u Sinj (15. kolovoza). Na Malu Gospu (8. rujna) išlo se na dernek u Solin. U Trilju je dernek na Sv. Mihovila (29. rujna), na Sv. Luku (18. listopada) u Otoku, Svi sveti (1. studenog) u Gali, Sv. Martin (11. studenog) u Rudi, Sv. Kata (25. studenog) u Lučanima, Sv. Nikola (6. prosinca) u Bajagiću itd. Dernek je nekada bio najbolja prilika za sastajanje prijatelja i znanaca iz različitih sela. Toga dana išlo se u crkvu i često je bila procesija, a onda se ide u gostionicu, pije, pjeva i veseli, igra se kolo, prijatelji i rodbina dolaze svojima u posjet i na ručak, a mladići *zamiraju i poje* – časte cure.

Dernek u Trilju jedan je od najpoznatijih u Sinjskoj krajini. Tada je u Trilju poznati stočni sajam. Kada poslijepodne završi stočni sajam, počinje dernek s plesom, pjesmom, mladež se upoznaje i biraju se budući bračni drugovi. Na sam dan Sv. Mihovila bude svečana misa na kojoj se zna vjenčati i po desetak parova iz okolnih sela.

U Trilju se znalo skupiti osam do deset guslara koji su pjevali junačke narodne pjesme iz prošlosti. Uz to se igralo kolo i pjevalo na sve strane.

Posebnost sinjskog područja jesu *grotulje* i darivanje grotulja. Grotulja je niz probušenih oraha, nanizanih na špagu, iz kojih jezgra nije izvađena. Grotulje daruje djevojci mladić koji ju tek prvi put upozna i zamiri, kao i zaručnik ili onaj koji se duže vremena upoznaje s djevojkom, a sada darivanjem grotulja prvi put javno pokazuje tu svoju vezu.

Zaručnici ili oni koji su se zamirili idu u gostionicu i tu mladić časti djevojku i nekoga od njene rodbine tko se nađe u pratnji. Kaže se da mladić poji djevojku.

Ženske nikad same ne kupuju grotulje, nego im ih kupuju mladići.

To je dernek u Trilju. Iša je ko je ima oraja za prodat. To su vaši išli Muzori i pravili grotulje. Iša bi i onaj ko bi ima za kupit.[22]

10. SVI SVETI I DUŠNI DAN

To je se išlo u crkvu i molilo. Jedan put sam išla u Čačvinu na dernek...a bija je i na Aržanu dernek, a u nas je to bilo ko i nedilja. Nije se sinko stavljalo cviće na groblje, samo se

[22] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

stavljalo za Cvitnicu. Za Cvitnicu bi ima grančicu jelovine i onda bi onoga papira, to bi mi malo izrizali...crvenoga i kakvoga bi imali pa bi svezali na tu grančicu. To bi se zapinjalo za groblje. A niko nije iša ni za Mrtvi dan, nit se nosilo cviće nit svića. Ništa to nije bilo prije rata. To je puno kasnije i rata počelo.[23]

11. BOŽIĆNI OBIČAJI

Darivanje djece na Sv. Nikolu (6. prosnica) rijetko se spominje u selima oko Sinja, no zato se češće spominje darivanje djece za Sv. Luciju.[24]

11.1. MATERICE I OČIĆI

Običaj poznat u cijeloj Dalmaciji održava se i u Sinjskoj krajini u drugu i prvu nedjelju pred Božić. Materice su u drugu nedjelju pred Božić, a Očići u prvu.

Na Materice ujutro djeca pripreme konop, ali mogu i bez njega prijetiti majci da će je objesiti ako se ne iskupi. Majka im daje slatkiše i voća. Toga dana mladić dolazi sa svojim prijateljima zaručnici na silo. Donosi joj rakije a ona njega obilnije dariva.

Na Očiće djeca prijete da će objesiti oca i on se otkupljuje slatkišima i voćem. Navečer mladić dolazi u kuću zaručnice i ovaj put on nju obilnije dariva odjevnim predmetima i slatkišima. Time se završavaju sijela i do Nove godine ih više nema.[25]

11.2. BADNJAK

Na Badnji dan vrše se pripreme za proslavu Božića. Domaćini su uglavnom već prije usjekli u šumi tri panja duga oko 1,5 m i promjera 25-30 cm i volovima ih dovukli kući, a neki dovlače tek na dan Badnjaka.[26] Ta tri panja zovu se badnjaci.[27] U Sinjskoj krajini

[23] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[24] O tome više: Marko Dragić, *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata,* Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe, br. 24, Mostar, 2010., str. 129-153.
[25] Usp. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata,* Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
[26] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 491.

badnjaci su najviše od hrastova drveta, a samo u slučajevima da domaćin nije imao hrasta, uzimao je drugo drvo. Badnjaci su stajali prislonjeni blizu kućnih ulaznih vrata do mraka kad su se unosili u kuću. U Potravlju i Brnazama bi se na desni badnjak urezao križ.[28] Desni badnjak je uvijek nešto deblji, prvi se unosi u kuću i stavlja na desnu stranu ognjišta.

Badnjaci se unose u kuću navečer kad se svi ukućani skupe na večeru.

Kad domaćin ulazi s badnjakom, domaćica ga na pragu posipa žitom i često ga škropi blagoslovljenom vodom i moli se *vjerovanje*.

Pošto su postavljeni badnjaci na ognjište, domaćin ili domaćica izlaze po košaru ili naramak već pripremljene slame, unose je u kuću i posiplju po podu. U slamu roditelji bacaju smokve, bademe, drugo voće i bombone i djeca se za to otimaju valjajući se po slami. Zatim se prilazi badnjacima i domaćica ih polijeva blagoslovljenom vodom, a domaćin vinom.

Na Badnjak se posti pa se čitav dan jela posna hrana. Stariji su postili tako da nisu jeli gotovo ništa do večere. Za večeru na Badnjak se pekla posebna pogača bez kvasa i jedna pogača od boljeg bijelog brašna zvana *česnica*, koja je s gornje strane bila ukrašena prugama, križevima i ubodima viljuškom. Česnica se ne jede do Malog Božića tj. Nove godine. U Veliću se česnicu na rubu ukrašuje nizom krugova dobivenih pritiskanjem otvora čaše, a onda se tom čašom iz sredine izvadi jedan kolut tijesta. Taj se kolut posebno pekao i njime je domaćin gasio svijeće umakanjem u vino i kapanjem na svijeće preko svih božićnih blagdana do Nove godine.[29] Na česnicu se stavi jedna čaša u kojoj je pomalo sjemena od svih vrsta žita što se namjerava sijati iduće godine. Vjerovalo se da na to sjeme i plod neće dolaziti nikakve nevolje. U to se žito stave tri svijeće. Nekad se palila i samo jedna svijeća.

Prije i poslije večere molilo se za mrtve. Za vrijeme večere ukućani su nazdravljali jedan drugome. Nazdravlja svak onome koji mu je s desne strane. Kažu: „Dobro ti doša Božić i sveto porođenje!“ a drugi odgovara „I s tobom zajedno. Živio!“ Kad večera završi domaćin gasi svijeće. Odreže krišku česnice, umoči je u bukaru ili čašu s vinom i pusti da s kruha vino kaplje na svijeće. Kruh kojim su se gasile svijeće ostavlja se za ostale dane Božića da se njime opet gase iste svijeće. Poslije večere roditelji daju djeci voće i slatkiše, a onda svi sjednu oko

[27] Vidi: Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi,* Crkva u svijetu, br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 67-91.
[28] Ibid, 491.
[29] Ibid, 493.

ognjišta, piji, pjevaju, vesele se i čekaju ponoćku da idu u crkvu. U neki se selima svijeće ne pale na Badnjak, već tek za vrijeme božićnog ručka. Zatim se kuha hrana za Božić.[30]

Na *Badnji dan* bi poslužnici okitili crkvu. Zanimljivo je spomenuti da su u župi prvi put nabavljene i postavljene jaslice 1930. god.[31] Na Božić su bile 3 svete mise za puk. Svećenik bi oko 3 ure u noći krenuo od stana župnoj crkvi reći svetu misu oko 4 i 30. Iza toga bi izgovorio i drugu misu isto u župnoj crkvi. Preko obiju misa se pjevala božićna pjesma *U sve vrime godišta*. Običaj je bio i da se čitava pjesma pjeva za svih misa kroz božićno vrijeme. Tada je narod imao običaj najviše davati priloge za izgovaranje svetih misa. Ti prilozi bi bili pročitani između svetih misa.[32]

11.3. BOŽIĆ

Kada ustanu djeca i ostali ukućani, počinje zajednički božićni ručak, koji je oko devet sati ujutro. Prije ručka jedni drugima čestitaju Božić i ljube se. Božićni je ručak obilatiji i masniji nego inače. Kao i uz večeru na Badnjak, pale se svijeće uz već opisani obred.

Na Božić prijepodne svatko slavi u svojoj kući i ne ide drugome u pohode. Poneki ne idu ni poslijepodne.

Drugi dan Božića je Sv. Stjepan (26. prosinca). Tog se dana više ide u posjete rodbini i prijateljima. 27. prosinca bio je dernek i veliko slavlje u Grabu. To je treći dan Božića i Sv. Ivan. Taj dan domaćica prvi put mete kuću i iznosi slamu iz kuće. Četvrti dan Božića su Mladenci ili Nevina dječica. Roditelji ujutro lagano udaraju djecu šibom, a onda ih darivaju orasima, bademima i slatkišima.

Badnjak se molilo u kući i navečer bi se nosili badnjaci, u nas jako veliki bi bili i to bi se ložilo i molilo bi se Boga. Na kominu bi ložili. Nami je bilo studeno kad su bili badnjaci, jer to

[30] O tome više: Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata,* Croatica et Slavica Iadertina br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.
[31] Vidi Župni arhiv Tijarica, *Kronika župe Tijarica*, str. 24.
[32] Tako je u običajniku ostalo zapisano „da je na Božić bilo pročitano 1906. godine 480 misa, 1907. godine 666 misa, 1908. godine 603 mise a 1909. godine 651 sveta misa".

bi se teško gorilo. Tu bi se ujutro pristavija kupus i meso za Božić. Po noći bi išli crkvi i kad bi se došlo iz crkve, već bi to vrilo na kominu. Pokojni ćaća se brinija za to.[33]

Palija bi se badnjak, škropilo bi se svetom vodom, stavljala bi se slama u kuću. Prije se ne bi kitilo borove, al bilo je borova. I obvezno bi išli na ponoćku. Na Božić bi bio malo svečaniji ručak, obično je bila janjetina, i palila bi se svijeća koju bi starješina gasija kruhom i vinom.[34]

11.4. VODOKRŠĆE – SVETA TRI KRALJA (6. siječnja)

Blagadan Sv. Tri kralja[35] smatra se završetkom Božićnih bladana. Navečer se na vatri naloži posljednji komad neizgorenog Božićnog badnjaka.

Na Sv. Tri kralja ide su u crkvu i nosi na blagoslov sol. Zove se i Vodokršće jer svećenik blagoslovi i vodu koju ljudi nalijevaju u boce i nose kućama.

Blagoslovljena sol i voda upotrebljavala se protiv nevremena, bolesti i svake druge nevolje. Kaže se da ova voda može stajati u boci cijelu godinu i nikad se ne pokvari, dok se obična voda pokvari.

Prošlogodišnja blagoslovljena voda se prolije jer se smatralo da više nije sveta. Kada domaćica donese blagoslovljenu vodu, škropi svu kuću i ukućane pa zatim domaće životinje i jelu im dodaje blagoslovljene soli, a onda škropi sva polja i vinograde.

Svećenik bi na *Bogojavljenje (Vodokršće)* za ranijeg došao k župnoj crkvi, gdje bi bio blagoslov vode u velikoj kamenici kod glavnih vrata. Naravno blagoslivljala se i voda koju je narod donio.[36]

Išli bi po svetu vodu. Donilo bi se vode i sve se škropilo i njive i blago.

[33] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[34] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[35] Vidi: Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji,* Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.
[36] Usporedi Župni arhiv Tijarica, *Obrednik župske crkve*, str. 1.

Curice male nisu išle crkvi, ma sigurno do dvanest godina. Momci su mogli ić kad su tili. Moga je ić ko se je ima za obuć. Trudnice su smile ić u crkvu, a kad rode, išle bi i prije i posli na ispovid. Posli bi ih uvodili u crkvu. Svekrva bi ih uvodila.[37]

12. ŽENIDBENI OBIČAJI I VJEROVANJA

U selima Sinjske krajine u prošlosti za izbor budućeg bračnog druga bila je odlučna riječ roditelja. Postojali su slučajevi da mladenci sami odluče o izboru, a roditelji to odobre, ili pak da se mladenci dogovore i stvore bračnu vezu uz protivljenje roditelja koji se s tim pomire nakon par godina ili se nikad ne pomire.

Djevojka i mladić upoznaju se na paši i pri drugim gospodarskim poslovima ili u trenucima odmora i razonode: na sijelu, u kolu nakon mise ili na *derneku* (sajmu). Na sijelu mladić nastoji saznati raspoloženje i sklonost djevojke prema sebi. Stoga on s ostalim mladićima dođe na sijelo u kuću djevojke koju je *zamirio* – koja mu je simpatična. On traži da mu donese vode. Ako mu ona neće donijeti ili ako izađe iz sobe pa po nekoj ženi pošalje vodu, znak je da ne ženi s njim razgovarati. Ako mu donese vodu, znak je da mu je sklona. Često mladić, čim vidi da djevojka ide po vodu, izlazi za njom i oni vani razgovaraju. Poslije toga mladić počinje češće dolaziti na sijelo, često i samo, bez prijatelja.

Godišnji sajmovi i crkvene svečanosti bili su najpovoljnija prilika da se djevojke pokažu u društvu, da ih mladići upoznaju te da među njima odaberu buduću ženu. Riječ sajam ne znači trgovanje već upoznavanje mladića i djevojaka.

12.1. PROŠNJA

Kada se mladić odluči ženiti, šalje prosca koji od djevojke i njezinih roditelja treba dobiti privolu da ona pođe za nj. U većini slučajeva, prošnja je formalna jer su se mladić i djevojka već prije o svemu dogovorili ili su roditelji ugovorili tu ženidbu. Obično su se roditelji i rodbina već unaprijed iscrpno raspitali o budućoj snahi, odnosno zetu.

[37] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

U prošnju je dolazio mladić s ocem i jednim prijeteljem ili rođakom, no bilo je i slučajeva da je dolazilo i do deset – petnaest prosaca. Prosci donose sobom rakije, vina, pogače, slatkiša i na ražnju pečena ovana koji je ukrašen, a u ustima mu zataknuta jabuka.[38] Negdje su nosili nepečena ovna, pa bi ga pekli kod djevojke.

Ako je djevojka promijenila odluku, ili roditelji ne žele taj brak, ili se djevojka umakla s drugim mladićem, proscima bi se to reklo i vraćali bi se kući bez ikakve gozbe i razgovora.

Najprije bi svi večerali, a onda bi slijedila prošnja i dogovor. Mladić bi s djevojkom izašao pred kuću i pita je hoće li poći za njega i nakon njezina odgovora, ulaze u kuću i tkogod od prosaca ga upita: „Kakvo je vani vrime?“ Ako mladić odgovori da je vedro, to znači da je djevojka pristala na udaju, ako kaže da je oblačno, odgovor je negativan, a ako kaže da je šareno to znači da se djevojka još nije potpuno odlučila. Ako je odgovor pozitivan, onda se časte i nazdravljaju.

Poslije toga mladić daje djevojci jabuku. Često su se prošnja i zaruke obavljale isti dan kad bi joj mladić dao i prsten. Slijedili bi dogovori kad će biti vjenčanje i napovijedanje u crkvi te kako će se rasporediti troškovi pira. Vjenčanje se je nastojalo obaviti što prije.

Ujutro bi djevojka išla po komšiluku i *pojila komšije* – častila susjede rakijom i time objavljivala da je isprošena.

Nakon prošnje obje su se kuće pripremale za svadbu. Mladoženjin otac i majka išli bi u dogovoren dan na ugovor nevjestinim roditeljima. Tom se prilikom roditelji mladića i djevojke dogovore koliko će biti svatova, komu i koliko treba dati darova i kada će biti vjenčanje. Svekrva bi na taj dan donila budućoj nevjesti na dar kišobran i cipele, a svekar bi joj dao nešto novca.

Mladić i djevojka su poslije toga odlazili župniku prijaviti vjenčanje i on je to morao u tri nedjelje objaviti s oltara i pitati, zna li tko možda kakve prepreke za sklapanja toga braka. To su *napovidi* i tek je poslije njih slijedilo vjenčanje. Djevojka nikad ne bi prisustvovala misi na kojoj se objavljuje njezino vjenčanje. Djevojka je već od malena pripremala svoj miraz: kućne potrepštine, *posetljinu* te svoju odjeću.

[38] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 439.

12.2. SVADBA

Vjenčanje se obavljalo ponajviše u kasnu jesen, te ponekad u vrijeme poklada. Dan uoči svadbe prenosila se mladenkina roba u kuću mladoženje. Nekada se roba prevozila u jednoj ili dvije škrinje i to: lancuni, oglavci (jastuk s navlakom), sukanci i biljaci (vuneni pokrivači), mutape (pokrivač od kostrijeti), kabanica, opanci, kišobran. Uz to je mladenka pripremala pribor za rad: veliku i malu metlu, sjekiru, srp, veliki i mali konopac, maštele (velika i mala vjedra), dasku peračicu, prakljaču, kajin, kudjelju s vretenom itd.[39]

Roba se nekad nosila na konjima, pa na kolima i na kraju autom. Po robu dolazi najčešće diver i kočijaš, a u nekim slučajevima kum, diverovi, svekar ili stari svat i jengije. Malo sjede i razgovaraju a kada žele tovariti robu i poći kući, na robi sjedi neko dijete ili djevojka i ne dopušta im da uzmu. Zatim se djever i ta djevojka pogađaju za svaki komad robe ili joj daje odjednom novac za svu robu. Ponekad je već unaprijed dogovoren iznos za otkup te robe jer taj novac pripada mladenki za pripremu pira, dok je inače posrijedi manja svota novca koji dobiva mladenkina sestra ili druga djevojka koja je čuvala robu.

Kad se roba doveze mladoženjinoj kući, sakupljaju se susjedi i rodbina da vide koliko i kakve je robe poslala djevojka.

Dan uoči svadbe je *nadivanje imena* – određivanje svatovskih funkcija pojedinim svatovima. Skupe se u mladoženjinoj kući i stari svat im određuje funkcije. *Stari svat* je mladoženjin ujac. On je zapovjednik svatova.

Za *barjaktara* se bira muškarac iz mladoženjina roda, njegov zet, zetov sin ili drugi rod.

Diverovi su mladoženjina braća ili muškarci iz bližeg roda, no najčešće je samo jedan glavni diver.

Jenga ili *jengija* su iz mladoženjine bliže obitelji. Ako su jengije neudate obučene su u bijelu djevojačku opremu, a ako su udate u tamnu ili crnu.

Čauš, koji pjeva i razveseljuje svatove iz mladoženjena je roda.

Već prilikom nadivanja imena postavi se na kuću mladoženje barjak kao znak da je u kući vjenčanje, a skida se kad svatovi idu po mladenku i u crkvu na vjenčanje.

[39] Ibid, 442.

12.3. DOLAZAK PO NEVJESTU

Najčešće na piru bude oko pedesetak ljudi. Bilo je svatova što su išli po mladenku bez mladoženje. On je ostajao kod kuće i kasnije u pratnji nekoga od rodbine išao do crkve. Roditelji mladoženje obično nisu išli na vjenčanje, već bi ostajali kod kuće i pripremali se za doček svatova.

Barjaktar je na čelu povorke.

Kad svatovi dođu pred mladenkinu kuću, vrata su zaključana. Svi ukućani su u kući osim nevjestinog brata koji stoji pred vratima s ključem u rukama. On im ne otvara dok mu ne plate (plaća najčešće diver). Prije nego mlada izađe, ukućani izvode neku stariju ženu, i pitaju ih jesu li po nju došli. I to se ponavlja par puta. Nakon što diver plati, mlada izlazi. Nakon što je otkupljena, mlada prilazi svatima, sa svima se ljubi i pozdravlja te ulaze u kuću. Nevjesta ili druga žena iz kuće donosi dar za barjaktara: na vrh barjaka stavi mu jabuku, bičve, bijelu košulju ili peškir i sveže mu na vrh jednu živu kokoš.[40] Obično nevjesta daruje svim muškarcima iz svatovske družbe čarape, a ženama *šudare*. U mladenkinoj kući se časte i nazdravljaju, te kasnije kreću u crkvu. Tijekom gozbe netko uvijek nastoji mladenki skinuti cipelu s noge da može od djevera tražiti otkup. I sama mlada katkada pomaže da joj skinu cipelu.

12.4. ODLAZAK U CRKVU

Prije odlaska iz kuće, mlada klekne pred roditelje i traži od njih blagoslov i oprost. Mladenkini roditelji ne bi išli u crkvu, već bi ispratili svatove samo jedan komad puta. Ostala mladenkina rodbina bi pratila mladenku do crkve, a nakon vjenčanja bi se i oni vraćali kući dok bi nevjestu preuzimali mladoženjini svatovi.

12.5. VJENČANJE U CRKVI

Kod crkve se svatovi susretnu s mladoženjom koji ih ondje čeka, ako je iz iste župe, a ako je iz druge župe, onda i on odlazi po mladu i zajedno dolaze u crkvu na vjenčanje.

[40] Ibid, 449.

Kada izađu iz crkve nevjestina obitelj i prijatelji darivaju mladoženju šugamanima, čarapama i grotuljama što on prebaci preko ramena i tako nosi kući. Po izlasku iz crkve, svtaovi su obvezno pucali iz pušaka i pištolja te pjevali. Kad svatovi krenu mladoženjinoj kući, tkogod od svatova juri kući mladoženje, najavljuje dolazak svatova i traži *muštuluk,* a mladoženjina majka daje mu bičve, terluke ili čak pršut.[41]

12.6. DOLAZAK SVATOVA U MLADOŽENJINU KUĆU

Mlada prilazi pragu koji je pokriven mutapom – vunenom vrećom ili bijeolm platnom. Mladenka obično otkloni prostirku s praga, klekne i poljubi prag. Poslije mlada uzima prostirač s praga, stavi ga preko ruke, ulazi u kuću i prilazi svekrvi. Mladenka se ljubi sa svekrvom, svekrom i ostalim ukućanima.

Zatim mlada izlazi pred kuću da baci jabuku preko kuće. Negdje mlada baca samo jednu jabuku, negdje više, negdje baca jedino ona, a negdje bacaju svi svatovi. Obično je posebna jabuka koji baca mlada, i u tu je jabuku zaboden kovani novac. Kažu da je sramota ako se jabuka ne prebaci preko kuće.

Zatim mladenka iz torbe baca djeci orahe, smokve i jabuke.

12.7. PIR

Na piru se obično skupljala sva rodbina i susjedi s djecom. Hrana je tom prilikom raznovrsna i ima je u izobilju. Najčešće se konzumira različito meso i vino. Svatovi nastoje ukrasti mladenki cipelu s noge, a da se to ne dogodi, mladenku čuva kum. Ako uspiju ukrasti cipelu, slijedi nagađanje te kum kupi cipelu i obuče mladu.

Kada mladenka počne dijeliti darove svatovima, znak je za polazak kući. Nekad se donosio tanjur i kako je mlada kome dala dar, on je stavio novac na tanjur.

Kada mladenci legnu, mladići iz sela bi lupali i zvonili oko kuće, dok bi u Hrvacama bacali jabuke ili kamenja o prozor sobe. U tome katkad sudjeluju i svatovi. Bilo je slučajeva da su u postelju ubacili trnja i sl., pa bi mladoženja dobro trebao pregledati postelju prije spavanja.

[41] Ibid, 451.

Prvi dan po vjenčanju mlada bi trebala ustati u zoru i u pratnji jengije ili zaove odlazi s posudama po vodu. Tom prilikom mladenka je ostavljala kakav dar na vodi – na bunaru ili na rubu izvora. Najčešće su to bile četiri jabuke koje bi stavila na četiri strane bunara. Katkad bi ubacila jednu jabuku i u bunar. Ponekad je djevojka nosila na bunar slatkiša, jabuka i drugog voća, te rakije i to bi stavila na bunar. Obično bi djeca rano ujutro došla pogledati što bi mlada ostavila na vodi i oni bi pokupili darove.

Kad se mladenka vratila s vodom kući, počistila bi peć i naložila vatru, a zatim bi mela kuću. Kako bi svatovi ustajali, bacali bi različito smeće po podu da nevjesta mora duže mesti i da vide kako radi. Kad bi uredila kuću, mlada bi uzela bocu rakije i išla u susjedsvo, častila bi susjede pićem i smokavam i tako bi upoznavala nove susjede.

Nakon toga mladenka bi pripremila vodu, sapun i ručnik da se svatovi umiju. Tko god se umije, bacio bi na tanjur nešto novca čime bi platio mladenkin trud što je išla po vodu.

Navečer se svatovi razilaze, a ako bi svadba trajala još koji dan više ne bi bilo nikakvih posebnih običaja, već bi se samo jelo, pilo i častilo one koji prije nisu došli na red.

U iduću nedjelju izvode mladu u crkvu. Ako bi njezina rodbina željela, poslije mise išli bi na ručak u njen novi dom. Svekrva bi uvela nevjestu u crkvu, na mjesto koje joj po mužu pripada. Kad bi došla u crkvu, nevjesta bi poljubila svekrvu.

Otprilike mjesec dana poslije svadbe je *obilazak.* Tada u kuću mladoženje dolaze otac i majka mladenke te njihova uža rodbina. Donijeli bi ovna nataknuta na ražanj s crvenom jabukom u ustima, te bi donijeli različita jela i pića. Za ovaj bi se obilazak trebalo prije dogovoriti.

12.8. IMENA

Muž i žena oslovljavali su se uglavnom samo vlastitim imenima. Mladoženjin otac je nevjestin *svekar,* a majka *svekrva*. Mladoženjin brat je nevjestin *diver,* a sestra *zaova*. Žena mladoženjina brata je nevjesti *jetrva*. Nevjestin otac je mladoženjin *did,* a majka *baba*. Nevjestin brat je mladoženjin *šura,* a sestra *svastika*. Muž nevjestine sestre je mladoženji

badžo. Did i baba zovu mladoženju *zetom*, dok svekar i svekrva zovu mladu *nevistom* ili *snašom*.

12.9. OTMICA

Razlozi za otmicu mogu biti različiti. Najčešće se to čini ako roditelji iz nekog razloga ne dopuštaju kćeri da se uda za voljena mladića ili je namjeravaju udati za drugoga. Zatim zbog siromaštvo – nemogućnost održavanja običaja, ili kad roditelji žele osigurati kćeri (i indirektno sebi) veće blagostanje udajom kćeri za bogata, pa makar i defektna mladića. Ako se djevojka tome protivi, dogovara se s mladićem kojeg voli da je on *umakne* – otme samo da se ne bi ostvario plan roditelja.

Mladić dogovori s djevojkom da će je oteti od njezinih roditelja protiv njihove volje, a ponekad i protiv volje svojih roditelja. U većini slučajeva mladićevi roditelji znaju da će on izvršiti otmicu, dok ne zna nitko od djevojčina roda.

Otmičar i oteta djevojka morali su se pred vjenčanje ispovjediti, a da bi ih kaznio, svećenik ih je slao na ispovijed biskupu u Split ili je djevojka radi dobivanja oprosta morala od vrata crkve do oltara ići na golim koljenima te moliti oprost od svih prisutnih.[42]

Djevojka koja je jednom oteta, ako se i pokaje što je to učinila, ne može se vratiti u roditeljsku kuću jer bi je okolina oštro osudila.

Al bila je i jedan žena šta je otišla, umakla se i onda cilu noć slavila i ona se prid zoru vratila (Ruža Danolić) i lipo legla. Ujutro da će ić nevista i brat i od brata sin gori za njon, znaš, a kad ona izašla iz kuće i: „Vratila sam se ja, neću za njega!“ i lipo nisu išli po nju i eto ti! Kasnije se nije nikako ni udala. Nešto joj se nije svidilo, vratila se i da neće ona za nj.[43]

Išli smo na dernjeke, onda tamo oće momak s tobom šetat, onda bi ti reka da će ti doć na silo. Na silo ih dođe više momaka, onda taj s kojim si govorija traži vode, dadeš mu vode u bukari onda vraća bukaru i digne se za tobom pa ideš vanka s njim pričat. Onda s njim malo

[42] Ibid, 465.
[43] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

pričaš, onda on oće li doć ponovno na silo, ako rećeš da dođe misliš štogod ozbiljno, ako ne misliš onda ništa. Al ja to nisam volila. Rekla sam Nikoli pokojnom Tokića da dođe, onda ja ošla gori leć i rekla da ne smi niko otvarat, onda on tamo vika, lupa, pa ga otira pokojni ćaća. A kad sam s mojim mužom ugovarala, mene tija i Toma (njegova strica sin). On su skupa živili u jednoj kući. Ja nisam baš tila za Tomu, a bio je od ove moje Mace diver. A ovi drugi bija malo ko bećar i lipši, pa ajde nekako, al nikada nikome ne viruješ! Otišli ti oni u svit (u Slavoniju) i ovaj moj reka da će on meni pisat, al meni piše i Toma da će mi tamo kupit cipele pa da će mi poslat. A ja:"Ne, ne, ni za Boga!" Ja sve rekla njegovoj nevisti. I oni dolaze kući za Božić. Došla Tomina nevista i meni govori: „Nedilja će, nemoj ti da bi se s kim drugim šetala nego š njime!". Sutradan dolazi moj diver (od mog Miće-pokojnog muže brat) i govori: „Ne daj Bože da bi se šetala s Tomom, ti nemoj pravit ciruks, tu si u komšiluku!". A ja se mislin, lani su govorili da me nije nijedan tija... Toma se prije k meni pridruži i ja se prošetala s Tomom i rekla da dođe na silo. On odma ponija prsten od neviste i da meni prsten tu večer kad je doša. A došli mi i s Dobranja na silo, pa doša i od moje tetke sin i od tetkine ćeri muž, a to je bio njiov stričević. Pa to zaozbiljno bilo, da se udam na Dobranje, tamo bilo volova, krava, bila bogata kuća. Tamo je bila moja tetka udana u tu kuću, šta je umrla rano. Ja s Tomom vanka pričam, a u kući Dobranjčani, došlo ih šesti i moj Mića koji je sija Ružu (moju sestru) kraj sebe i pita Ružu: „Kog bi ti volila da ti bude svak?", a ona kaže: „Ti!", a on njoj kaže: „Ja ću ti i bit!". Mater izašla vanka i meni kaže: „Oću ja tvojim momcima davat vodu?! U kuću i daji momcima vodu i loži vatru!". I ona ti mene udarila priko zubi i meni udarila krv i ja nisam tila otić u kuću nego odem toj ženi što je imala živinu u nosu. Ona je bila kraj komina u svojoj kući. I morala sam se vratit u kuću, al opet nisan tila ić ložit vatru već otišla u tavan. Za menom doša tetkin sin i govorija zašto to radim, da je Jerko dobar...pa to bogatstvo... a ja: „Ma šta me nagovarate, ja neću!" a on: „Ja sam čuja da ćeš ti za Botu!"; a ja kažem: „Možda i oću, samo ne znam za kojega ću!". I ujutro, kako smo vanka prali prid vratima, a to je bija prvi misec, ja perem to zero košulja i robe, a dolazi moga Miće rodica i on meni napisa svašta, da odma vratim prsten Tomi što mi je sinoć da. Moja mater pita šta je ta dolazila, a njoj se udavala sestra i ja da je dolazila pitat konca. I tvoja baba je morala nosit prsten Botinoj kući. Kad je došla u Botića, Toma se sakrija, a ona dala njegovoj nevisti. I moj Mića doša tamo i pita šta ima novoga, a rekli mu da ima novog šta si ti napravija. I to svak o tome govorija. Al eto ja sam to tila zato što su govorili lani da me je Toma tija, da bi se ja udala za nj, al ja nisam imala ništa, nisam se imala s čim udat. Toma je bija dobar, on je bija bolji od moga Miće, al ovi je bija zgodniji i bija mi je draži! I moj Pave (brat) iša u Slavoniju i ja ga pratila na Tijaricu na autobus i moj Mića vidija i dođe za

menom na Tijaricu. Onda kod te ujne šta je živila na Tijarici (ja sam uvik kod nje svraćala;nije nam bila ujna, al bila je Omrčena i po poštenju je zvali ujna) ja svratila a on za menom. I u ujne se mi dogovorili da ću se ja umaknit za nj! Moraš se umaknit radi toga Tome! Nemoš pravit cirkus, a kad se umaknem onda je gotovo. Tako se mi dogovorimo, ja nikome ništa ne kažujem. Bija je utorak, sutra je srida i sutra ću se ja navečer umaknit. Tako se mi dogovorili da će oni doć i već je bio mrak, došlo sve blago kući. Pošalje me mater u drva di se ne smi, odma bliza tamo iza naše čatrnje, a pomalo pada kiša, a ja u gornju kuću i obućem što nosim crkvi i poviše toga obućem staru robu i otišla nasić drva i donit kući. Došla kući, već se moli Boga, mrak veliki, a mater govori da šta sam tako mokra sila, večerali, ćaću bolila glava i on oša leć. A iđu ženske sidit u našu kuću. Dolazi Vukuša i kaže da malo pada kiša, al da nije to ništa, ako ti je neko obeća doć na silo, on će doć, al trebam se ja umaknit, ne samo na silo! A prije toga sam išla na čatrnju po vodu, išla Maca sa mnom i ja joj rekala da mi je sve u gornjoj kući i šta ću obuć, i moram igle ponit i klupko vune da mu imam doli šta plest kad mu dođem. Moraš nešto odma radit! I ja kažem Maci ako to slučajno ne bude, jer nikad nisi sto posto. „ako ti nekomu kažeš, ja nikad više neću s tobom govorit!" Kad oni dođu, oni će ić gornju kuću, ić će moj Mića i ovi šta će doć, njegov stariji brat i doć će neki ozbiljni, trebaju doć i ljudi neki kad se umićeš, ne samo balavac!

Dolazili još ljudi na silo, ja išla donit još koju katrigu da mogu sist. Doša je u kuću moj Luka i Mićinog ujca sin i Mića je moj doša u kuću, a Mićin brat i Mićin kum i od toga Tome brat i od ove jedne muž, došli kod pojte. Ako ja slučajno ne bi išla, da se ovi ljudi ne pokažuju, nego da se samo on navrati da je doša iz Trilja! A ako oni mene odvedu, vidit će se pa neka kum ide u kuću i neka reče: „Dobra večer momci, vedro je, možemo putovat!" A ja i ona dva i Maca, mi smo već otišli i čekamo ih na Renića čatrnji. Onda su oni došli na Renića čatrnju i onda je svak zna da sam se ja umakla, odma se skočile te žene čin je on tako reka! A mater mislila da sam ja otišla se prisvuć jer je na meni bila mokra roba. Doli se kuvala večera, neki paprikaš, i svi znali, a ja nikome nisam kazala. I ošli leć. Nisam ja niskim spavala, a ujutro moja jetrva išla gledat ima li krvi na krevetu, jesam li ja bila nevina il nisam. Ujutro sam se morala najprva dignit i sve radit. Odma ideš i blagu davat i ložit vatru, mest kuću...

Ja sam nedilju dana bila doli u Botića, onda sam se vratila u Sučića spremit i pisalo se napovidanje i da se odma vinčam. Došli smo na Aržano, nije bilo na Tijarici svećenika, a na Dobranjam smo se morali za kaznu vinčat, ne kod našeg svećenika nego u drugoj župi. A taj nam je naredija, morali smo ić na ispovid u Trilj kod dekana. To je sve bilo za kaznu što sam

se umakla. A za dotu, imali one stare skrinje, bile materine, to smo malo pripiturali i imala sam dva sukančića i pokojni ćaća donija meni dvi deke kad je radija u Istri. A mater odma nije dala nego jednu, jednu će ostavit Ani (sestri). On se ljutija što mi nije dala obadvi, ja sam najstarija i on je mene najviše volija i ja sam najviše radila, al ona nije dala! Bija je i jedan lancunić ko za prostor i dva kušinića od vune (kako smo tkali, pa ono što je dole otpadalo, time napunili kušiniće). U subotu su se otrale te skrinje, a u nedilju smo se vinčali. Skrinje je otra na konju moj diver. Kad sam se udala, imala sam dvadeset i jednu, a Mića dvadeset i četri godine.

Očekivalo se da žena odma zatrudni. I trudna žena morala je svašta radit. Prije nego sam rodila Ivicu, otiša je u rezervu. Tada smo već bili u Slavoniji. Pokojni ćaća i Duje su rekli da ne mogu tu bit sama, pa je došla mater kod mene u Osijek. A ona nije ni znala ni volila kuvat. Ona bi sidila isprid kuće i kad bi Ivica ka dit zaplaka, zavezala bi zeru cukra na krpicu pa bi mu dala. Nismo imali dudice.[44]

Ako bi se mladiću svidila neka cura, ne bi ništa bilo od toga ako je ćaća već dogovorija udaju, ili mater, a ako je umakla onda je to već bila sramota jer bi mora ić okolo tražit dopuštenje za vjenčanje jer si prekršio zavjet.

Došlo bi se na silo kod cure, određeni momak bi već bacio oko i onda bi došla nas dva – tri s njime i on bi iša vani s njom pričat, a mi stali u kući, čekali dok je on s njom vani i na kraju pokupi se kući i to je to. Uglavnom su tu bili ugovoreni brakovi, ali i oni na prvi pogled – svidija se ja tebi i ti meni; i onda ideš k njoj na silo. To bi kratko trajalo, misec – dva dana i iza toga bi slijedila ženidba/udaja. A svati ne bi bili veliki, nekih pedest – šezdeset ljudi skupi se. Glavno je kod nas bilo vinčanje u crkvi, al da bi se vinča u crkvi, prvo si to mora obavit u općini di bi išli samo mladenci i kumovi. To je bilo formalno. Tek poslije vjenčanja u crkvi, mlada bi ostajala u mladoženje, a do tada ne bi, niti nakon vjenčanja u općini. Pet – šest dana prije crkvenog vjenčanja bilo je vjenčanje u općini.

Najčešće se vjenčavalo od dvanaestog miseca pa do Korizme. Liti se malo ženilo. Sami svati su trajali dva dana. Došlo bi se u petak navečer, a u subotu bi se išlo po mladu, a onda u nedilju bi bilo to umivanje, kupljenje novaca. Mlada bi nosila vodu u kajinu – to je bilo tradicionalo umivanje, i onda se umiješ i moraš platit to umivanje. Prvi dan iza pira bio je

[44] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

običaj da mlada ide od kuće do kuće i nosi rakiju. Časti rakijom, a išla je s nekom pratiljom (neko od uže rodbine). Neko je nosija i smokve, neko jabuku, u principu uvik se nosilo nešto od voća i rakija i jedan bićerinčić i svi su pili iz njega.

Nakon pira, kad je mlada prvi put došla u novu kuću, bacala je jabuku u kojoj su bili dinari preko kuće, onda je morala poljubiti prag i svekrva bi joj stavila nešto doli šta bi mlada morala pokupit i tek onda bi ušla u kuću. Obično bi se otkalo od starih deka (kao staze one ukrasne, šarene) i to bi se stavilo na vrata, i mlada bi to morala poljubit, pokupit i onda uć unutra.

Na bunaru je kod nas bio kajin i sić, kum od mladoženje bi drža novac, a mladoženja bi doša zadnji i on bi triba ukrast taj novac. I taj novac bi se uvik dava roditeljim, glavi kuće – ćaći.

U dotu se nosila skrinja, roba od mlade i ono čim će se pokrivat jer je ona morala namistit krevet di će spavat, a u zadnje vrime je se nosila cila soba. U dotu se nosilo sve, od iglice do namještaja. Majke bi uglavnom stalno prikupljele kćeri dotu, a ne samo pred pir: ručnike, krpe, lancune...te sitnarije. Nosila se i metla, preslica, vreteno, prakljača (ono za tuć robu), drvena daska za prat robu, veliko maštilo u kojem se prala roba, uže, zobnicu, platene vriće šta su se tkale, biljac (za pokrivanje)...[45]

Ja sam bija dva puta kad se umicalo. Iša sam pratit umaknutu Anđu u Otok, a bija sam i kad je Bota umaka ovu u Pavića (Stipe), a onda je još njezin ćaća puca iz puške za nama. Oni nisu znali da će se umaknit, al sumnjali su! Ćaća nije bija zadovoljan s izborom zeta i onda je bija protiv i onda je radila puška! Al mi smo bili brzi! Išla nas tri, mladoženja, pokojni Ante Baltin i ja.

A za Anđu smo mi išli pratit, ja i stric Mate jer oni nisu imali nijednu žensku osobu sa sobom, pa da je ne bi vratili, onda smo mi išli do u Otok s njima sa sela i onda smo doli bili jedno uru vrimena i onda se vratili kući.[46]

[45] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[46] Kazao Nediljko Sučić (rođ. 1956. god. u Tijarici) u lipnju 2013. god.

13. OBIČAJI I VJEROVANJA UZ ROĐENJE

Po izgledu trudnice nastojalo se pogoditi spol budućeg djeteta. Ako je imala više izbočen trbuh, govorilo se da će roditi žensko dijete, a ako je imala širok trbuh, rodit će muško. Također ako je imala pjege na licu, bit će žensko dijete, a ako joj je čisto lice, bit će muško.

Prije su se žene spremale za porod tako da bi izvršile pripreme kao da će umrijeti: ispovjedile bi se, pričestile i oprostile od ukućana.

Nakon rođenja, u pohode su dolazile samo žene. Ti se posjeti zovu babine i obično su u nedjelju poslije poroda.

Dijete se krstilo od tri do četrnaest dana poslije poroda i poslije krštenja bio bi ručak za kuma.

Šest tjedana poslije poroda djeteta, žena ide prvi put u crkvu i svećenik je uz molitvu uvodi u crkvu. Otada ona smije opet ići u crkvu.

Moja mater je bila nesritna šta nisu umirali,imala je puno dice. Inače su često umirali. Oni čiji su umirali bili su sretni. Kažu da tamo me čeka anđel na onom svitu. Moja baba je rodila sedamnaestero, ćaćina mater, al su njoj umirali. A preživija je eto moj ćaća i jedan stric, eto umra u Ameriki, star (taj je otiša u Ameriku dvadeset i osme kad sam se ja rodila i više se nije ni vraća), a jedan stric je iša radit i onda je bilo svašta, on je iša radit na Vis i tamo se zarazija. I kakvoga doktora, od njega otpadalo meso! Od živoga čovika otpadalo meso od te zaraze i taj je umra kod kuće, mladi momak. Osta je moj ćaća od muških i ostale su bile tri tetke. Jedna je tetka mlada umrla, a te su tri tetke ostale. Od sedamnaest dice ih je petoro ostalo. A mojoj materi nisu umirali, samo jedno umrlo. Umrla samo jedna Luca šta je bila poza Dujon. Moja mater je rodila trinaest dice i samo umrla ta Luca kad je bila dite malo, onda umra Silvestar kad je skočija u konjeved i dobija tu žuticu, a njega je opet tvoja baba vodila u Split i iz Splita i sve. I on je umra od upale mozga, meningitis dobio. Ne znam koliko mu bilo godina, možda dvanaest-trinaest. A ta sestra umrla u Borovu.

U selu je najviše u nas bilo dice, i u jedni je bilo osmero, i u Vukuše – Vukuša je mlađa, al u nje je bilo devetero. Kad bi malo dite umrlo, kopalo se u posebni grob. I tu je se reklo da se tu anđeli kopaju. To je se zamotalo zeru, obuklo se i odnilo se kako su se i ljudi nosili. Nije bilo mise za njih.

Kad bi dolazili na babinje, dali bi ditetu pod jastuk koji dinar. Nije se ništa posebno donosilo.

Dite je rođeno na svetoga Iliju, a brat Ilija mi je dodija kad je bija dite, bija zločest, a brat Ivica je bija dobar, pa sam ditetu dala ime Ivica. Meni palo na pamet da je taj moj brat dobar, pa nek i moje dite bude dobro ka i on. Kum ditetu je bio moga muža rođak, njeve su babe bile sestre. To je bio kum Voloder, on je ženija Ličanku i mi smo njemu bili vjenčani kumovi i on je nama odma drža Ivicu na krstu i mi smo dalje trinest puta bili kumovi između sebe. Meni je moj kum bija ko i brat. Njegova se ćer rodila, ja sam nju držala na krstu, na krizmi, bila joj vjenčana kuma. Rodila ona sina, pokojni moj muž drža toga sina njenoga.

Za kršenje bi ispohali jedno pile i skuvali malo juhice i napravija bi se neki obični kolačić. Za krizmu smo bili malo bogatiji, pa smo malo bolje napravili. Zlatko, moj sin, od kuma je dobija zlatni lančić za krizmu. Bili bi samo mi i kumovi.[47]

Počelo se dolazit na babine tjedan dana nakon poroda. Tada su žene doma rađale, nije bilo u bolnici. Najčešće bi se na babine nosili kolači (oni tvrdi, okrugli kolači) i ko bi donija uštipaka i to je to. Teško da bi ko da koju kunu.

Ditetu je majka teško birala ime, jedino ako joj je svekrva bila baš naklona pa joj rekla da izabere. Glava kuće je birala ime za dite. Kod nas je tradicija da prvo muško nosi ime po djedu. Tako svako drugo kolino imamo Ivana i Josipa. Uglavnom ako je i žensko bilo, znalo je nosit ime babe jedne i/ili druge, a prvo muško je obvezno nosilo didovo ime. A posli ako je bilo dice, gledalo se šta je blizu, Sv. Ante, Sv. Ivan... koji je u kalendaru prvi, po tome bi se određivalo.

Krštenje bi bilo poslije misec dana. Uglavnom je bio jedan kum za sve. Kad si bio kum nekoj obitelji, bio si za sve, nije se ka danas biralo za svaku prigodu drugi kum. Kum bi u ono vrime donosio košuljicu, kolače; posli kad bi iša na krizmu, opet bi dobio kolače i košulju. Nikakve proslave ne bi bilo za krštenje. Bio bi malo bolji ručak. Nije se davala velika važnost tome što se neko krstija ili krizma, to se smatralo obavezom, nešto normalno.[48]

[47] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[48] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

14. OBIČAJI I VJEROVANJA UZ POGREB

Umirućem se zvao svećenik za ispovijed i posljednju pomast. Kada umire, upali se svijeća, na prsa mu stave križ a preko ruku krunicu.

Mrtvaca treba obrijati, okupati i obući u novo, nenošeno svečano odijelo. Kada mrtvaca opreme u kući ostaje dvadeset i četiri sata, a svijeća mu gori nad glavom. Preko noći se ne nariče, samo se danju naricalo.

Nekad nije bilo sanduka u kojem bi se pokopao mrtvac, već bi ga stavili na postelju i pokrili pokrovom.

Cijelo vrijeme dok je mrtvac u kući rodbina i prijatelji bi dolazili, izražavali sućut i proveli neko vrijeme uz mrtvaca. Cijelu noć bi se čuvalo mrtvaca. Pričalo bi se o životu i doživljajima pokojnika, o njegovim osobinama, ali su se znale pričati i druge priče, pa čak i šaljive.

Rodice i prijateljice u kući preuzimaju većinu poslova domaćice i tako zamjenjuju ukućane u pripremi jela i pića za prisutne.

Narikače nariču cijelo vrijeme: dok je mrtvac u kući, kad sprovod polazi iz kuće, dok idu s mrtvacem do groblja i dok se od groblja vraćaju kući. Obično bi se nabrajalo kakav je pokojnik bio za života, da je bio dobar čovjek, dobar radnik; a za ženu da je bila dobra, marljiva itd.

Mrtvac se samo u bogatijih i u izuzetnim slučajevima sahranjivao u sanduku. Uglavnom bi se sanduk nosio na groblje, gdje bi ga se izvadilo i sahranilo bez sanduka. Poslije Drugog svjetskog rata počele su se graditi prostranije grobnice od betona, tako da je u njih mogao stati i sanduk.

Mrtavaca bi se unosilo u crkvu i tu bi se molilo, uz molitvu se odlazilo iz crkve na groblje gdje bi ga se pokopalo. Nakon pogreba sudionici bi se vraćali pokojnikovoj kući gdje bi ih se častilo jelom i pićem.

Žalost za pokojnikom traje godinu dana, pa se u to vrijeme u kući ne smije pjevati ni svirati. Nema slavlja. Ako se pokojnikov sin treba oženiti, oženi se ali bez slavlja i veselja.

U Sinjskoj krajini ukućani idu na grob pokojnika i nariču tri nedjelje poslije pogreba, na Mrtvi dan i na godišnjicu smrti, a onda prestaje žaljenje. U Tijarici godinu dana poslije smrti svake nedjelje idu na grob i nariču.[49]

Moj did je bio bolestan, zvali su svećenika, ispovidija se i čekalo se dok je umra. Obukli ga. Bija je kapsel na Tijarici u mrtvačnici. Al ja pamtim i kad nije bija kapsel. Išlo bi se po taj kapsel i stavilo bi ga se unutra, a u grob se meća bez kapsela. Izvadilo bi ga se iz toga i položilo u grob. Nije bilo grobnica. Prid crkvom je stari Sučića grob i tu je se mećalo sve jedno na drugo i onda ozgar one pločice i veliki kamen. Inače, oni mali grobovi, to bi se sve složila pločica do pločice. Kad je umra kum Balta, Jukušu su jedva metili ozgar. Tako prid crkvom su moj did i baba, a poslin je ćaća napravija ovu grobnicu di je Šilje i tu je bija pokopan i ćaća. Mi smo prinili kasnije njegove ostatke u ovu grobnicu di je baba, a odlučili da je najbolje da Silvestar tamo ostane jer je u željeznom sanduku, zato što je on umra od te zarazne bolesti.

Tada nije bilo ko sada, nije niko pratija mrtvaca crkvi. Bili bi ljudi šta bi odnili i zakopali i doša bi tamo svećenik i pomolija se. Kad bi došla prva nedilja, bija bi sprovod na grobu, izmolija bi se svećenik. Na grobu bi bija sprovod, kako je se prije pivalo: „Sprovod, sprovod, sprovodite me Bogu mom dragom, pomolite se čast i diko njegova tila, bit će skoro ko i gnjila...“ Ja sam to sve bila znala jer sam ka dite išla s babom crkvi, inače su prije ona ženska dica išla kasno crkvi, jer ako je rano pošla crkvi, onda bi govorili da je stara curetina!

Kad je od moje neviste did iša u Bosnu po rasad (kupus za sadit) – Ikić pokojni, to ti je bija od dida Mate ćaća, negdi je pogađa rasad i on tija jeftinije, pa su posli rekli da mu nisu dali jeftinije i da je on to ukra – vratija se po to i počupa. Oni su imali velike podvornice i bilo je puno kopača, u njizi se kopalo, al nema Ikića kući. Sutradan iđe se tražit Ikića. Tražilo ga se tri-četri dana i onda su rekli bosanski čobani za tu jednu jamu i tamo su njega našli u toj jami. I onda se govorilo da je on ukra taj rasad i da su njega Bosanci bacili u tu jamu. To je bila jama brez danka – nema dno, al on je osta na nekom kamenu i odande su njega izvadili i donili ga kući. Onda je baba Vrgočuša, njegova žena, išla plakat na grob. Naricalo se to. Onda se skupe one žene okolo i ona plače zagrnuta u kabanicu (to je bila kabanica od glave do peta, dole široko, sva zamotana): „Oj Ivane moj, oj Ivane! Oj Ivane, sriću moja, nisam

[49] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 470.

došla ni za konja ni za vola, nego za te srićo moja! Ajjjjjj!" I ja ti to dobro zapamtila. Nedilja popodne i ja čuvam janjce prema našoj čatrnji, navri krča u onoj ogradi, i ja tako isto plačem i čuvam janjce, a Jukuša iđe i Balta iz svoje ograde i ona govori (oni nisu imali dice), i ona govori: „Ajme Ante moj, ma di ono jadna Vrgočuša plače?!" Kad oni to malo saslušaše priko zida kad su malo bliže došli, ona priko zida i počela kamenicom za menom: „Đava je odnija, vidi ti nje! Vidi šta ona izvodi!" A ja ko dite, šta sam bila...osam godina, tako se naricalo i pamtilo se. A to sam baš njezino dobro zapamtila. A oni su bili bogati, imali puno te zemlje, pa nisam došla ni za konja ni za vola, nego za te srićo moja![50]

U komšiluku bi se skupili ljudi i čuvali bi mrtvaca. Oni bi ga i očistili, oprali, prisvukli i obukli, stavili bi ga na krevet i čuvali bi ga do ukopa. Onda bi se nosilo ručno. Bio bi fratar i molilo bi se. Sanduci su došli posli sedamdesetih, prije toga nije bilo sanduka već bi se ukapalo bez sanduka, direktno u zemlju. Bio je jedan crkveni sanduk koji je služio za sve. Kod nas su i grobnice izašle tek sedamdesetih. Pokop je bio otprilike ka danas, samo tada nije bilo misa zadušnica. Na sprovod bi došlo cilo selo, a naricanje je bilo obavezno. Bila je sedmina, svi iz komšiluka bi morali doć i onda bi se isto molilo Boga; i onda bi se zaklalo janje ili ovca i skuvala i to bi se jelo i molilo. Na tim ukopima se nije šparalo, moralo je bit i vina i rakije, a ako nije bilo, snalazilo bi se, kupilo bi se, donilo bi se![51]

15. OSTALI OBIČAJI I VJEROVANJA

Uvjeti života i gospodarstvo utjecali su na stvaranje običaja vezani uz svakodnevni život i radove. Ti su uvjeti u Sinjskoj krajini bili nekada veoma teški. Do oslobođenja, ni jedno selo Sinjske krajine nije imalo električne struje, putovi su bili malobrojni i veoma slabo održavani, kuće su bile malene i slabo građene a rijetko je koja kuća imala štednjak.[52] Pojednici su tada s nepovjerenjem gledali u štednjak, a vjerovali su samo u vjernost vatre s ognjišta. U periodu do Drugog svjetskog rata posjednici polja i oranica u Sinjskome polju bili su bogatiji od onih u

[50] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[51] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[52] Alkar, Jubilarno izdanje 1715-1965, Sinj 1965, str 7 (članak *Sinj u brojkama*).

brdima, ali ipak to polje zbog ćestih poplava i neregularnog toka Cetine nije davalo stanovništvu onoliko koliko bi moglo dati.[53]

Sićam se da je pokojni otac tamo šezdeset prve radio kupio koje nije svak palio, nego je se znalo ko pali, posli baba nije dala da ja palim radio, al otac je reka da ga ja mogu palit... i onda je to bilo pojam ovdje. Dobili smo struju šezdesete u dvnaestom misecu, za Novu godinu. A onda se dogodila suprotnost, u četvrtom osnovne sam otiša u Slavoniju di sam ima i auto i televiziju. Onda je bilo Dugo toplo ljeto...i šta ja znam koje još serije su bile u to vrime...[54]

Stanovništvo uz rub Sinjskog polja ostavruje sve bolje uvjete života. Sela na padinama planine Dinare, Svilaje i Kamešnice znatno su siromašnija i zaostalija od onih uz polje. Posebno je u tim selima bilo teško pribavljati vodu, pa se u predratnom periodu u ljetno vrijeme stanovništvo opskrbljavalo vodom iz planinskih vrtača i jama – vadili su odatle snijeg i led, topili ga i koristili za svoje potrebe kao i za napajanje stoke. Nakon oslobađanja poslije 1945. izgrađene su mnoge cisterne u kojima se sakuplja kišnica pa su stanovnici tih sela imali vode i ljeti.

Kad je nestalo vode, četrdeset šeste suša bila, nije bilo vode, di smo išli po vodu?! Četrdeset i šeste, to bilo kad smo se mi vratili iz Slavonije. Ujutro rano, još se ne svane metiš vučiju na se i sić u ruku i iđeš na Vukasovu lokvu, bila lokva gori (to je gori u Voštanim skoro, Kamensko), bio onaj kozji put. Iđeš gori i gori naliješ vode i nosiš tu u siću i tamo stane pet sića u onu vučiju i dođeš kući, podne. I sad neka bluzica što sam imala, zaprljana, i tu bluzicu zeru opereš da se osuši i ono prljave vode dadeš kravi da popije. Osuši se ta bluzica i štogod ti daju ist i onda ideš po drugu vučiju vode. I meni se napravilo sarba jer nismo tada imali konja, nami bija krepa tada konj i meni se napravila rana na leđima od te vučije, jednu prije podne, jednu popodne i nestalo i gori vode. I sad kažu ujitra ćemo krenit u Grab na Cetinu i prikonoći padne kiša. I tako da je nisam nikad ka žena i cura bila u Grabu, a išli smo u Grab u mlinicu, jer kad sam se ja vratila iz Slavonije, onda sam bila cura, al ja sam morala samo tkat i radit.[55]

[53] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 501.
[54] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[55] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

Mi smo imali čatrnje i bunare kraj kuće, a ako bi se išlo po vodu, ne bi se išlo daleko, kilometar udaljeni bili su izvori, a sad su ti izvori pod jezerom. Kod nas nikad nije bilo suše. Svaka kuća je imala te čatrnje koje su bile kamene i van kuća su bile za blago, a isprid kuća su bili bunari za ukućane. Struja je u selo došla šezdesete, a voda tek dvi iljadete.[56]

Osnovna grana gospodarstva bilo je stočarstvo, najviše ovčarstvo. Stoka krupnog grla uzgajala se najviše na pašnjacima Sinjskog polja, i to goveda i konji, a ovce i koze su se gajile pretežno u brdskim selima i na pašnjacima Kamešnice, Svilaje i Dinare. Pomalo se značenje stočarstva smanjuje, jača uloga poljodjelstva.

Pored stočarstva i poljodjelstva, stanovnici pojednih sela nalazili su sporedna zanimanja i izvore prihoda. Tako su u Potravlju bili poznati kovači i lončari (proizvode su direktno mijenjali za žito, stanovnici Zelova su bili čuveni rezbari, a stanovnici Turjaka, Košuta i drugih sela uz državnu cestu imali su sporedu zaradu od tucanja kamena za posipanje ceste. Oni su dovozili kamen u svoja dvorišta i kad su imali vremena usitnjavali ga čekićem, te usitnjen razvozili u hrpe uz rob ceste. U manjoj mjeri radili su u poduzećima za eksploataciju sadre, kamena i mramora.[57]

15.1. ODNOS PREMA ŽENAMA

Žena često radi i jednako teške poslove kao i muškarac, ali ipak kada se sjeda za stol, onda najbolji komad mesa i najbolje jelo idu muškarcu, a ženi idjeci ono što preostane. Žena ni za vrijeme ručka nema odmora, ona treba postaviti jelo, pobrinuti se za sve ukućane i često tek stojeći zgrabi po koju žlicu i zagrize koji zalogaj kruha te već odlazi za drugim poslom.

Isticanje superiornosti muškarca, a napose junačke borbene tradicije vidi se i u obilatu naoružanju stanovnika Sinjske krajine. Pucalo se na piru, na proslavi Božića i drugih svetkovina i tako se stalno održavao ratnički duh stanovnika.[58]

[56] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[57] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 502.
[58] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 504.

Žene nisu kopale, do mene. Ja sam sa svoj ćaćom počela prva kopat. Žene su nosile drva, ma žene su sve radile. Radile su i puno. Žene su često nosile teško brime, a on do njih sa sikirom priko ramena i ništa ne nosi nego tu sikiru šta je sika tamo š njome. Žene su uvik radile više nego muški. Morale su u kući sve radit, kuvale su, pekle kruh, prale, krpile, o dici radile. A oni bi tamo sidili i lajali bi. Čobani su najviše dica bili, a znali su i muški i ženske. Bija je sritan ko je bija čoban. Dobija bi malo kruva i umuza jamže kad ima. Kupus su sadili i muški i ženske, kumpire su žene sadile, a oni su redali i pokrivali. Žene nisu prije kopale, a poslin su isto i žene kopale. Muški su kosili travu, a žene je skupljale. Žene su sa srpom radile, muški su slabo uzimali srp u ruke.[59]

Žene se sve radile: kopale (jedino šta nisu orale), al su išle u drva i nosile drva na sebi, prinosile travu... ma sve su radile. Više nego muškarci. Muškarci su naređivali, bili gazde kuće; kosili su, nosili su i oni, konjima su tovarili sijeno... Ma oboje su radili, al žena je više imala obaveza jer je imala kuću na glavi, morala je must krave, morale su i dicu odgajat... I trudinice su morale radit, niko je ne bi ni pita može li obavljat to sve šta je tribala.[60]

15.2. ŠKOLA

Početci organiziranog školstva na Tijarici sežu u prve godine dvadesetog stoljeća. Još 1897. godine je donesena odluka kotarskog školskog vijeća o potrebi otvaranja pučke učione u Tijarici Donjoj,[61] a 1898. godine o otvaranju škole u Tijarici Gornjoj.[62] Ali zbog raznih poteškoća, uglavnom financijskih, do realizacije tih odluka nikako nije dolazilo. Kada je 1900. godine don Ivan Vozila došao na Tijaricu, odmah je uvidio potrebu školovanja djece. Odmah je 1901. tražio u biskupa dozvolu za „podignuti pomoćnu mušku učionu.“[63] Tako je 1902. godine otvorena u župnoj kući prva škola na Tijarici. Broj đaka je vjerojatno bio oko 30, do maksimalno 50. Te brojke se dadu izvući iz popisa potrebitih stvari kojeg je don Ivan uputio pokrajinskom školskom vijeću, tamo stoji da traži „klupa za 50 djece“.[64]

[59] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[60] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[61] Vidi Župni arhiv Tijarica, spisi 1897. (Molba kotarskog školskog vijeća da im župnik dostavi popis djece zbog osnivanja pučke učione u Tijarici Donjoj).
[62] Vidi Župni arhiv Tijarica, br. 203/1907.
[63] Vidi Župni arhiv Tijarica, *Protokol župe Tijarica*, br.193/1901.
[64] Vidi Župni arhiv Tijarica, Br. k22/1902.

Na Gornjoj Tijarici, u kući Petra Bradarića je 16. siječnja 1911. godine otvorena pučka škola. Prva učiteljica se zvala Lucija Miloslavić, a bila je iz Dubrovnika. Te godine je u školu upisano 112 đaka.[65]

Zbog velike udaljenosti djeca iz drugih krajeva župe nisu mogla pohađati ovu školu. U župnom arhivu su sačuvani primjerci zapisnika sa sastanaka školskog vijeća.[66] Jedna od glavnih točaka na tim sastancima jesu bili izostanci đaka iz škole. Roditelji u to vrijeme nisu često slali svoju djecu u školu, jer su im bili potrebni oko obiteljskih poslova. (dok su manji čuvanja „blaga" na ispaši, a kasnije i oko svih ostalih poslova). Kako bi se suzbila ta pojava, za neopravdane izostanke se naplaćivala globa, čiju visinu je određivalo upravo školsko vijeće.

Za djecu iz Aptovca administrativno je škola trebala biti na Strizirepima. I tamo je tridesetih godina pokrenuta ideja o otvaranju škole.[67]

Ja nisam išla u školu. Najprije ti je Nikola iša u školu kad se napravila škola. Ona se napravila kad je meni bilo deset godina, a kako nas je bilo puno dice, a ja sve radila i plakala da bi isto išla u školu, a mater je mene istukla: „ne bi da ćeš bit učiteljica pa ćeš ić u školu!"...i nije mi dala ić ni jedan dan u školu. Nikola, moj brat, je iša u školu na Strizirepe, bila ona učiteljica Ruža. I dalje su oni nastavili...baba ti je išla, išla je u Borovu i išla je malo i na Strizirepe. Tetka Ruža je išla. Ja nisam išla u školu, Pave nije iša i Dujo nije iša. Al oni su išli ovcom, pa se naučili već i kod ovaca. Onda se išlo do četri godine u školu. Do škole bi išli pješke malo više od po ure, a tamo bi stali tri-četri sata. Imali su tablu šta je se brisala. Imali bi i zadaće za doma napravit. Bija bi po samo jedan razred od dvadeset-trideset učenika. Dobijale su se šibe u školi.[68]

Nastavnici su tada imali pravo tuć i tukli su. Šibali su! Imali su to pravo da te šibaju, kažnjavaju, stave na pijesak, da te potra iz škole ako nisi bio pristojan. Škola je bila udaljena nekih pet minuta od kuće do četvrtog razreda, a kasnije smo išli u Potravlje pet kilometara pješke. Išlo bi se samo ujutro, škola bi počimala oko deset sati a trajala bi do tri i dok dođeš

[65] Ove podatke don Milan Pavlinović bilježi u kronici: „16 Siječnja 1911 Bila je prvi put otvorena pučka škola u kući Petra Bradarića u Tijarici Gornjoj. Učiteljica je prva bila Lucija Miloslavić iz Dubrovnika. Bilo je upisano 112 djece." Na str. 14.
[66] Vidi Župni arhiv Tijarica, fascikl pod naslovom „Dokumenti vezani uz školu".
[67] Vidi Župni arhiv Tijarica, Spisi 1930. (Traži se od župnika popis seljana Aptovca obveznih na doprinos za gradnju škole).
[68] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

kući... to ti je cili dan! U razredu bi nas bilo trideset. Imali smo knjige, bile su besplatne i nisu se minjale ka danas, bilježnicu i pribor i to trokut, šestar i olovku. Imali smo domaće zadaće, morali smo čitati i lektire. Dica nisu imali satove, al neko od stariji bi ima, pa bi nas uputili kad je bilo vrime za polazak. Ujutro se probudiš u osam i znaš da imaš sat – sat i po do škole. Kad bi izlazili iz škole, čekali bi jedni drugoga i išli bi skupno. Iz škole nije bilo izostajanja, neovisno o vremenu. Muški bi igrali na balun, nogometa, a žene graničara i odbojke.[69]

15.3. SMJEŠTAJ

Spavali smo u gornjoj kući. Možda je to bilo pet sa pet kućica. Na jednoj strani je bila velika postelja, tu smo mi spavali dica i još je bila jedna postelja, tako da smo mi dica na dvi postelje spavali, a ćaća i mater u drugom ćošku. Tamo su oni spavali i kraj njiove je postelje bila skrinja. A baba i did pokojni, doli ispod vatrene kuće je bija tavan. Bile škale za ić gori i gori su bili ambari. Tu di je se ulazilo, bija jedan ambar, di je staja to meso, vino...kako se zaključavalo i sve. Doli je bila ko soba jedna, pod nji je bila izba. Doli je ležala krava i konj. I bija jedan kočak i tu smo mi ležali zimi, u tom kočaku jer nam je bilo toplije. A gori, u toj gornjoj kući su ispod nas bile ovce, a mi smo ležali gori. U pojti bila jedna prostorija, pa su tamo bile koze.[70]

Ovde nas je u obitelji bilo deset i to: baba, tetka, ćaća, mater, nas dva brata i uvik sa strane neko dođe...u principu bilo nas je osam, al neko je uvik bija prisutan. To je bilo jedno sedam, osam, devet...[71]

15.4. HRANA

Hrana je bila prilično jednostavna i ljeti se konzumiralo najviše mlijeko i jelo od povrća, a zimi kiseli kupus. Meso se najviše upotrebljavalo zimi, ali je ipak potrošnja mesa bila relativno mala.

[69] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[70] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[71] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

Moraš ić ujitra gonit blago, onda ako ima zero kruva dadu ti komadić, ako nema dadu ti kad dođeš kući. Komadić kruva suvoga, nije bilo ništa drugoga. Kruv se peka pod pekom i to se nije smija načet dok je bija topal nego kad se osuši da se manje pojide. Dugi dan bi se jeo, danas bi se peko, sutra bi se ija zato da se manje pojide jer se moralo šparati i mora je se zaključavat kruv. Nisi smija sam odrizat nego ti je se odrizalo i još bi ti dalo komadić kruha do večere. Za večeru se kuvalo uvijek malo kupusa ili malo kumpira i nekad je poslije počelo se stupat ječim, što danas govore orzo. Onda bi se to malo skuvalo za večeru, a nikad se užina nije kuvala niti se imalo šta kuvat.

Začina je bilo zeru masla, to bi se začinilo kad bi se kuvala pura, onda bi se odlilo od one kaše od pure pa bi se zeru zamaslilo il bi se začvrljalo zeru sala, što je se salo ostavilo pa bi se sušilo, pa bi se toga zeru začvrljalo u tu kašu, onda bi se polilo po puri. I to je se bilo za jest, a nije bilo toga ništa iza bila. Onda smo imali jedan veliki čanjak (drvena zdjela iz koje je obitelj jela) pošto je nas bilo puno i jedan mali. Onda je u ti mali bilo maloj dici, a mi smo iz onoga velikoga. I bile su drvene kašike i drveni čanjak i zna je svak svoju kašiku, al je bilo sve u jednomu i jedan čanjak, drveni. Sve je bilo drveno. Bilo je u bakri onoj zemljanoj se kuvalo i bronzin. To je bilo ono malo jače.

Mesa, je bilo mesa posli Božića kad se zaklalo, uvik smo zaklali gudina i zaklali bi ovcu ili kozu, to se sušilo. Onda bi se nediljom kuva kiseli kupus, a to bi se kuvalo za večeru i metilo bi se malo slanine i mesa. To je pokojni ćaća izriza i svakome da po oni komadić. Po jedan komadić. Nije bilo na pijat pa jedi kolko oš, nego po komadić. To je se kuvalo nediljom i četvrtkom za večeru. A onda kad je doša Uskrs i za Uskrs bi se skuvalo, a poslin Uskrsa odma se pere sve u vriloj vodi. Nosi se sinija prid kuću, taj drveni čanjak i te kašike i to se onda šuri da ne bi ništa bilo masnoga jer se cila Korizma ništa ne jide, ako ima malo ulja zeru ti zaulji, ako nema, reka bi nosa onu kašiku onda curi ulja, ona ni ne curi a to posebno ako je mater začinjala, jer ona je još bolje šparala nego ćaća. I tako se cila Korizma nije ništa mrsilo, onih sedam tjedana u Korizmi.

Kupus se kiselija. Mi smo imali jednu veliku kacu i jednu malu. Mi smo sadili svoj kupus, imali kupusne vrtle di si sadija kupus i onda to se u glavicama kiselilo. I nalivali vodu, nosili vodu sa čatrnje u vučijama (drvena posuda za nošenje vode) i nalivali vodu u taj kupus i onda bi se to pritisnilo i onda bi se kiselilo misec i po. U toj bi se maloj bačvici prije ukiselio, zato smo imali malu i veliku mi jer je naš did zaradia pa je zato u nas bilo, u nekoga nije bilo to. I onda bi se taj kupus kiselija. Niti je se solilo niti je ništa, nikad nije gnjija. I onda bi to

pokojni ćaća sica to nediljom ujitro, on bi se rano diga pa je to sica na daski, sica sitno i to bi se tako kuvalo. Al je bija taj kupus lip. Nit je gnjija nit išta, a nije se solilo, nego bi se naslagalo u kacu tu veliku, to bi se moralo stat na nešto da bi se livala gori voda i onda bi on pritisnija ozgar i to bi se tako ukiselilo. I mi bi pili taj rasok kako je mirisa. Najčešće se jeo kupus, a najrjeđe meso i to suvog a kad bi pojio, nije bilo vriškoga, ko je ima vriško meso, to nije niko ima onda. Onda u ono vrime niko nije ima vriškoga mesa. To malo, a nije ti smilo namazat kruva i masla, ko ti je smija, to je se čuvalo. A tamo tvoj ćaća kad se rodija, tvoji su dali, tvoj je did da, naredija da mogu dica mazat kruva i masla. Oni su dali. Al nije ti did maza. Da ti on zna govorit svoje jade kako je on živija, on je još gore od mene živija. Reka je kad je iša na Svalenušu čupat ječim ima je neku zerdeliju, tada nisu imali šta jist. Kad se vratili sa Svalenuše, a oni Vrljičušini mu pobrali te zerdelije, to je on meni priča kad sam tamo noćovala gori kod njega; tvoj did, kaže da je sam onda plaka ko kiša. Kako su oni obrali njegovu zerdeliju od pakosti, jer su pakosni isto ka šta su i sad pakosni.

A ko je peka uštipke?! U ta doba prije rata onoga niko nije... ko je to peka uštipke?! Nego, kad je se želo i kad je se vrlo. To bi se čuvalo masla i na maslo bi se ispeklo ušipke. I to bi se moralo čuvat da ne puše odnekle, da će se više potrošit masla. Na kominu se peklo. Zatvori da ne bi puvalo odatle ako nosi vatru, izgorit će više maslo. Tako je to bilo moj sinko! Ko je ija masla, ko je ija jaja.

A ko je ima voća? Niko nije ima voća! Ako ti je nek donio jabuku babi, to je se babi donosilo, pa i ona je jedna to držala tamo da miriši, pa bi se onda smežuralo se. Ali je moj ćaća pokojni nosio oni jadni duvan priko Mosora pa u Split i doli u Šibenik. Iša bi u Ercegovinu po nj, onda bi ga donija kući, pa su bile te neke mašinice, u izbi se rizalo na fino. A to se sve da ne znaju vilanci po noći radilo. A onda bi on to nosija...opet po noći se nosilo, di uvati dan oni tamo moraju ležat. Priko Mosora se to nosilo, ne putom. I onda bi se to ovde prodalo. Onda kad bi god ćaća doša kući, on bi uvik donija babi u onom škartacu prave kave, baba imala onaj turski mlinčić i donija bi kocaka cukra. Tri škartaca je uvik donosija babi. I u jednom smokava. Al to je se samo babi mojoj donosilo, nikom drugom. Baba je imala svoj ambarić di je ona to držala i to je bilo...u nje je bija ključić, visija je ovde ključić, a pošto sam ja najstarija, kad je did umra ja š njome spavala ona i meni digod dala štogod. I baba je moja imala astmu, pa je ona imala i rakije. Kad bi je to uvatilo unda je ona popila i malo rakije

A to suvoga jednoga mesa, ko nije zna, na primjer pokojna moja Luca, stričevića našega, njen ćaća nije da ni tolko skuvat, pa bi onda visilo na čeranju, pa bi se to ono užeglo, pa se posli ne bi moglo jist. To bila ona žestina, ne bi se ono moglo jist! Moj ćaća pokojni nju volija, onda bi ona uvik govorila Ante kad budeš kuva, ostavi mi zeru slanine. Mi nismo imali, a on bi njoj uvik jednu piljicu ostavija i zapea bi gore za gredu da kad dođe Luca, to ćemo noj dat. Ona je njemu zato donosila kad je otišla u Njemačku... donosila mu darove. Umrla je Luca. „Nikad mu to ne mogu zaboravit", rekla bi ona meni „moja Đuke kako je on meni ostavlja." Ona nije mogla svašta jist, a njen ćaća bija škrt, ne bi, čuva bi za žetvu, za kopanje, onda ako bi ljudi to jili onda bi se razbolili, razbolili bi se od toga jer to bi se užestilo, na tavanu ona čađa pusta i ono bi požutilo. Sve bi bilo žuto i žestoko, a u nas nije. Naše nije bilo puno, ali se sačuvalo i bilo je uvik ono lipo.[72]

Najčešće smo jeli pure i mlika, divljeg zelja, slatkoga kupusa i kiseloga kupusa. Mesa je bilo, al rijetko. Hrana se spremala u zemljanom loncu koji je od gline napravljen i on je većinom na komaštrama na kominu bija. U kući nas je bilo deset svak je ima svoju drvenu žlicu, al nije pisalo ime na njoj tako da je bilo upitno ko je kada i čiju uzeo. Lugom i toplom vodom su se prale drvene žlice. Peka bi se kruh ispod peke, nije bilo svaki dan peć kruh! Dok je bija vruć, nisi smija doć ni blizu kruha, tek kad se ohladi onda da i mi bi dica dobili ajmo reć jednu fetu od toga. U principu, pet-šest dana bi traja kruh. U nas ništa od hrane nije bilo zaključano, al u drugih je znalo bit. Sićam se da je pokojni otac tamo pedeset devete donija aluminijske pijate i žlice.

Od mlijeka smo radili sir, maslo. Kiselina je bila obvezna i obično kuvano mliko. Imali smo i sušenog mesa, al ka dite nisi smija dirat u ništa. Ako ti da da, ako ti ne da onda ništa. Kad je bilo kolinje svinja, malo toga bi se ostavilo i friško jelo, uglavnom se sušilo. Ja ne pamtim da smo mi ikad prodali pršut bez obzira na imovinsko stanje, odnosno išta od tog sušenog mesa. Nije se prodava ni kajmak. Mi nismo prodavali al drugi jesu. Od toga su živili. Meni je mater ja mislim dva puta odnila jaja na prodaju do šezdesetih godina a posli nikad više nije nosila jaja na prodaju nego smo mi koristili i jeli. A bilo ih je po selu koliko oćeš, do rata, koji su kupili, nosili i prodavali, pogotovo oni koji su bili slabiji imovinski, al mi nismo zahvaljujuć tome šta je otac radija, ima plaću i tako na neki način, nasuprot drugih, bolje smo živili. Otac je bija šumar u selu, a zadnjih petnaest godina je bija nadzornik šuma svih

[72] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

ovog kraja, i Kamenskog i Čačvine...i tuda okolo, prije nego je iša u mirovinu, a u mirovinu je iša devedesete, sa šezdeset pet godina.

Kad bi se zaklale krava ili ovca, to nismo sušili, to bi friško jeli. Al kod nas je malo ko ubiva kravu, jedino ako je slomila nogu ili ako se razbila, al u principu je malo ko kod nas kla krave. U drugim selima je, to mi je poznato, al kod nas je bila ovca, koza, prase, znalo se uzet i malo prase, nekih dvadesetak kila, uzmeš tri-četri, dva ostaviš, a dva ubiješ ka manja.

Kolača i slastica nismo imali. Imali smo uštipke. Uštipci su kolači.[73]

Bia sam dite i odriza tuđu slaninu na čeranju. Tada se skupa sušilo meso. I uzea komad tuđe pancete i štaš sad, ne moš se ti ubit za to! A nastala srka su selu...[74]

15.5. ALKOHOL

Bilo je alkohola. Bilo ti je za Božić. Za Božić se išlo sa konjima, a mi smo imali konja. I bile su mišine, bile su dvi mišine i bila je buraća, to bi dali oni Kostanjci di je se kupilo vino za puta ljudiman i jedan mali je miščić bio u čemu je se donilo deset litara rakije. To je bilo od ovce, te mišine, to je se očistilo i sušilo se, solilo se i napravile se, onda bi se zavezalo di su bile noge, di je bio vrat. To bi se sve lipo zavezalo i u tome se donosilo vino. Onda se je vino isipalo u, ako si ima bačvicu, a mi smo imali lonce od pedeset litara, to su bili zemljovi lonci i gori je bija drveni poklopac. I to je stajalo u ambaru zato šta je se to ključalo. I onda bi to za Božić, davalo bi se u jednu čašu. Svako iz jedne čaše. Davalo bi se svakomu, davalo bi se i dici pomalo. I do posli Nove godine svake nedilje bi se dalo pomalo toga vina. Nije donija svak sto litara, neko bi donija trideset, neko četrdeset, a moglo je se donit sto jer bi stalo u te mišine po pedeset. I to malo rakije, ta rakija se ostavljala u ambar i zaključavala. Sve je se to zaključavalo. I smokava bi se malo donilo.

Niko nije u nas radija alkohol jer u nas toga nije bilo. Ako bi neko uzea, ko je ima novaca za to uzest u velikoj trgovini u Trilju i Sinju. Ko je ma di uzest moj sinko! Ili u gostioni.

U Kostanje se išlo sa konjima prije Badnjega dana, išli bi ti ljudi u Kostanje i tamo bi noćili. To su se zvali kumovi. Svake se godine išlo kod jednoga. Onda bi ti ljudi tamo uplatili

[73] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[74] Kazao Nediljko Sučić (rođ. 1956. god. u Tijarici) u lipnju 2013. god.

naši vino i ujitro bi natovarili i došli navečer kući jer se sve to išlo pješke. Dali bi im ti Kostanjci malo smokava za dara i u tu buraću stalo bi jedno dvi litre vina, to bi im dali ko za puta. To bi im darovali ti ljudi. Po vino bi iša sam ćaća, jer odavle su mogli i jašit, a odande se moralo to natovarit, a ljudi su išli pješke za svojim konjima. Platili bi sa to malo novaca. Uvik se moralo to šparat, čuvat za Božić. I ondak bi mi išli, kad bi znali da dolaze ti vinari, onda bi iši prida nje da nam daju koju smokvicu, koju suvu smokvicu. Onda bi nam dali. Pokojni je moj ćaća bija dobar. Moj ćaća je uvjek iša. Nije iša oni na primjer od Pere i ovi koji nisu imali. Oni nisu išli, neg bi njima ovi koji bi išli donili po jedno deset litara, oni bi dali jedno deset litara da imaju za Božić.[75]

Do šezdesetih godina, samo su trojica ovde imali vinograd, a od šezdesetih pa nadalje imala je svaka kuća. Nije se baš puno pija alkohol u to vrime, jer kad bi nediljom otišli i zaigrali na balote, eventualno bi popija po litre – litru vina i to bi mu bilo za cili tjedan. Al nije bilo svakodnevno.[76]

15.6. SLATKO

Ma kakvih kolača! Dolazile su tetke u rod poslin Božića, jednu nedilju. Onda bi se to malo bolje skuvalo, malo mesa i kupusa i ispekli bi te uštipke i ostavilo bi se malo tetkam da ponesu kad iđu kući da tamo daruju svoje po jedan uštipak. I eto tada si poija možda jedan uštipak. Ma ko je da dici uštipak?! Nisi smija ni pogledat uštipak! Tako je bilo prije rata, a posli rata je bilo još gore jer nije bilo, onda su davali deke i to.

Uvik smo mi imali masla jer smo mi imali kravu, imali ovce i to je se muzlo. A onda kad bi mi išli ovcon, ja nisam išla ovcon zato što sam ja morala uvik radit kad je bilo puno dice, a ja bila najstarija pa sam morala radit. Onaj ko je iša ovcon bija je sritan jer si tamo nosija nekakvi lončić, pa bi malo ukra, umuza si malo mlika, pa si s onim kruvom zeru umočija onog mlika od ovce, a kad je mater vidila da nema mlika u ovce, onda je vikala pomuza si, a to se zvalo jamuža. Kaže umušćemo, pa bi umuzli! A ja jadna nisam išla zato šta sam morala radit,

[75] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[76] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

morala sam materinu dicu čuvat i to radit. Kad bi ja to otišla ovcom, onda bi ja bila najsritnija! Al nisam išla. Išli su drugi i muški i poslin, a ja nisam išla.[77]

15.7. ŽIVOTINJE

Imali smo ovaca i koza. Imali smo i kravu i konja. Mi smo to uvik imali do prije onoga rata. Ondak je, moj sinko... imali smo jednoga konja i jednu kravu i imali smo jedno trideset i pet ovaca, imali smo i koza jedno dvadeset i tako i jaradi i onda smo mi to čuvali, brali grm. Kad prođe Velika Gospa, pa sutra je Sveti Roko, onda mi krićemo brat grm. Ujutro odma prije zore one vriće na se, iđe se brat grm. I dokle got ima jasenovine i dokle got ima toga grma, to se iđe brat. Naše u ogradi se čuva za kasnije, a iđe se brat u mušu, jer u mušu iđe svak brat. I to se suši na guvnu... na guvnu bi se to sušilo i mećalo u pojtu, s tim su se ranile ovce. A za koze bi se siklo, siklo bi se u svojim ogradama, pa bi se sadivali... ono lišnjak pa da se to osuši i to bi se kozon davalo. A kravi bi se i konju ona slama šta je od ječma i od šenice. Ma ječim smo čak čupali, nismo ga ni želi... pa smo ga čupali pa otresli onu zemlju da ima malo više slame, da ništa ne ostane, jer ta ječmena slama bi bila meka, a šenična je bila gruba. I to malo što smo pokosili trave, želi sa srpom. Svaku travku je se ispod busa moralo požet sa srpom u ogradi. Sve klečeć bi kosili. Svi smo znali koji je čiji srp. Ja sam imala svoj srp, mater je imala svoj i svak je ko je to moga radit ima svoj srp. I tako smo mi to skupljali i mećali u pojtu i s tim ranili to naše blago. A malo soli, jedanput nediljno se uvik malo pomišalo mekinja i soli, pa bi se po kamenjama, di su ravne ploče, di bi se posulo malo ovcama i kozama da one to poližu. I tako bi se dalo i kravi i konju. Moralo se malo dat, rekli bi odžitka malo se dade. To je tako sve bilo.

Uvik smo imali mi i svinje, i prije rata, meni je bilo možda jedno osam godina kad je moj did umra i imali smo mi onda dvi svinje. Dva šarena gudina. A ja najbolje brala travu, kad sam uvik jadna puno radila. Ja najbolje brala travu... onda je moj pokojni did reka:"Mojoj Anđi će bit (did je mene i ćaća i baba zvali Anđa, ono svak Đukom) dvi peke!" Kad bi se to zaklale te svinje onda bi ti dali po zericu mesa, a tamo bi se ložila vatra, onda bi to zeru nataka na drvo pa bi to zeru mi tamo pekli, onda su to zvali peke. „ Moja Anđa će dobit dvi peke zato što moja Anđa najbolje bere travu." Mi bi onu torbu na se. Mi bi čak išli do crkve na Tijaricu. Jedan trn, ko iz njega je trnje, pa se ono razgrana po zemlji i onda bi neku staru nožinu i u vriću to. Mi bi čak išli do crkve tražit te, trnke se zvali, pa bi mi to... kaže: „naparaj

[77] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

onih trnaka" i to bi se raširilo onako po zemlji i potparaš ga ozdal i tako ga s rukom i u vriću i nosili bi kući. Onda ako si malo donio, onda te mater još istuće da si malo donija. I to se kuvalo. Svinje bi hranili s time i još malo mekinja, malo ožitka... kad bi se išlo u mlin onda je se na rašeto treslo žito, onda ono što bi se gore pokupilo, to bi bilo... malo se napravilo za svinje. A kasnije, posli rata kad je bilo bolje, onda je se dalo malo i boljega, al to u ona doba prije rata, što ja pamtim prije rata, to je tako bilo. Ništa drugo nije bilo.

Svinja kad bi se zaklala rizale se kore, najprije bi se odrizala velika kora i na njoj rep od glave do doli... bila bi kora. Ona bi bila jedno četri pedlja široka, a dugačka od glave i rep bi dole visija. To je se zvala sridnja kora. Onda bi se sa svake strane još po jedna, onda bi se ono dolje zvalo povisme. To je bilo ono najlipše, to je bilo ono mesnato. I to je se tako u velikom komadima sušilo, rebra se solila, pećenice se vadile i solile, a ono malo kosti... uvik se vadile pećenice... ono malo kosti se isto solilo i to bi se mećalo da ti zeru zamiriši taj kupus. To se sve čuvalo, moj sinko! Pršuti se solili i onda se to mećalo pod pizove i to bi bilo pod pizovim, onda se to sušilo i čuvalo se. To je samo se čuvalo za goste. Nisu to dica nikad jila. Ko je to da dici, to je se čuvalo za kad dođe rodbina, velika rodbina, na primjer iz svita kad dođe i za goste kad dođu i kad je veliki rad. Kad pomažu neki ljudi. Kad se radilo. To su ljudi... uvik smo jedni drugim pomagali. Onda se to čuvalo. A nisu dica jila pršuta. Nisu dica nikad jila ni jaje jer su dolazile žene ozdal od Trilja u jaja. Zvali bi ih jajarice. I onda se to svako jaje čuvalo i onda su tima ženama prodalo od uzina jaja... to je bilo dvanest jaja. Prodalo bi se od uzina jaja, zato bi se kupilo konca i sapuna. I zato nije dite pojilo jaje!

Imali smo po jedno osam koka i pivca i znalo se di one spavaju i sve. One su odale svakud. Digod bi im se dalo zeru žita, al slabo je bilo pa nisi moga, a one bi sebi uvik nesto našle. Kaže kokoši uvik čeprkaju, tamo di je gnjoj oko rpa one nađu crvić, nađu ovo, nađu ono i tako. Neko je ima po četri, mi smo imali jedno osam komada kokoši i pivca. Uvik smo imali i pivca, jer ako nemaš pivca nemaš sriće, pivac te budi.[78]

Od životinja smo imali ovce, krave i vola, pasa i mačku (to je seoski način života, to je trebalo bit obavezno)...imali smo pasa jednoga, do rata je bija kod nas, pravog vučjaka i neko ga je ubija, nesta je. Obdan bi leža bezveze oko kuće i ne bi ništa ako je neko u kući, nikavih problema, al ako nema nikoga u kući, pusta bi te u kuću al ne bi smija izać vanka, a obnoć nije smija niko blizu doć. Poznava je ovce, krave, magarad, poznava je sve šta je bilo naše, pa

[78] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

i kokoši. Magarac je bio osnovno prevozno sredstvo. Obično bi imali po dvi svinje, jednog magarca, konja nismo nikad imali jer meni je otac davno počea radit, pedeset pete-šeste i već tada je ima usuge od drugih, al u selu je bilo konja. Imali smo tri-četri krave, a ovaca ovisi, od pedeset do sto, vrtija bi se krug oko sedamdeset komada mi to do neke sedamdesete godine, tada smo prodali.[79]

A kako me ovi ispipa za ovce i koze! Za broj ovaca i koza pa sam dobija na kraju batine od pokojnega dida i matere. Lugar Jakičić se zva. Ja sam tada ima pet – šest godina biće i on me trefija malo prije sela i onda me dobro ispita koliko ko u selu ima ovaca, koza, krava, konja. Ja sve iskreno reka. A ljudi su onda lagali jer se plaćala pašarina i govorili uvik u pola manje! Pašarina... za pašu, za ovce se plaćalo manje, za krave više... i onda sam dobija po guzici! I sve zbog Jakičića![80]

15.8. BOLESTI

U ovim krajevima smrtnost djece i mladih ljudi nekad je bila veoma velika. Također je mnogo ljudi umiralo od unutrašnjih bolesti za koje sami ljudi nisu znali lijeka. Uspiješno su liječili jedino različite povrede, pa su neki bili stručnjaci za liječenje rana, opekotina ili u namještanju polomljenih kostiju. Lijekovi su bili najčešće trave i ono što im priroda da.

Dašta je nego bilo i bolesti. Moj sinko, bija je samo jedan doktor u Sinju, Bojanić. I to je bilo... ko bi to otiša, kad bi bila teška bolest da bi ga odvelo doli. A moja baba imala astmu, ko je nju vodija doktoru... niko! Eto kad bi je uvatila, uvik je imala mao rakije pa bi joj to malo razblažilo to. A Stipe, moj brat koji je ima padavicu, on je bio dvadeset i peto godište, on ima tešku padavicu. On je pada... u nas su bile tri murve prid kućom, a znaš ti je doli naša vatrena kuća... tri murve, jedna je bila pravo prid kućom velika i gori sve po kući su bile, jedna tamo , jedna kokurzana još jedna murva bila. On je pada i s te murve kad bi ga uvatilo gori, a nije se nikad pribija... i ondak niko nije njega vodija ni doktoru nikud. Ko je moga ić doktoru! Dolazija je neki travar iz Ercegovine, vračar neki, pa je pogađa ljudiman. Reka je za toga mog brata Stipu dokle će živit i tako. I materi reka da ima nešto tu, nekakvi mladež, šta li joj je reka, ona nije ni znala za to i ondak je gledala kad je došla kući pa je vidila to. Taj bi

[79] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[80] Kazao Nediljko Sučić (rođ. 1956. god. u Tijarici) u lipnju 2013. god.

reka nešto tako, al ko je iša doktoru?! Ćopeguša je bila bolesna, za umrit, a Martinova mater je imala... to je bija rak jer je se onda govorilo da je to živina, a njoj je sve bilo oteklo. To je počelo i iz nosa, pa je sve bilo modro, crveno-modro i od toga je ona... ja sam se udala, nije još bila umrla, al odma je poslin umrla. Onda govorili to je njoj neka živina ušla! Ko je onda govorija o raku, al to je bija rak jer njena su dica eto posli umirali od raka. To je bio rak, a oni su govorili živina. A njezina ta nevista, Ćopeguša, njoj je čak bilo progrizlo, otvorena rana na stomaku, otaj rak joj je sve izgriza. Nije je niko vodija doktoru, niti je išla doktoru. Tako umrla i patila se i mučila se i tako u tomu je i umrla. A isto bila još jedna mlada žena tako bolesna, ona imala u grlu, onda one dvi nisu govorile, onda od te mlade svekrva:"Morate se pomirit! Morate mislit da ćete oboje umrit!" A ova šta je imala u grlu mogla odat, a ova nije mogla. „Vi se morate pomirit jer ćete umrit obadvje i na oni svit i morate se pomirit!" i dovela je tu svoju nevistu da se pomiru. A nije niko vodija doktoru! Ma kakvom doktoru!

A toga moga Stipu, kad sam se ja udala, pokojni Duje je radio u Umagu, on je bia voditelj jer on je iša u školu, njemu su priznali malu maturu jer je bija puno pismen, a drugi su posvjedočili da je iša. Onda je on bija voditelj na tim radovima vanjskim i iša je tamo pokojni ćaća radit. A Stipe, moj pokojni brat, jako je volija ćaću (taj bolesni) i onda je on već počea bižat iz kuće i tražit ćaću, pa bi ga morali tražit po šumama. I onda su oni napravili, da bi njega digli negdi u neku ustanovu. On je bija za živčanu...kako bi ti rekla...za psihijatriju. I ja sam došla kući iz Osijeka i ti su papiri bili gotovi i kaže mater nema ga ko vodit nego ti, a to je u Zemuniku bilo, blizu Zadra. Na samoj ravnici, a samo kamenje. I svi mi njega lažemo da ga vodim ćaći. To se s kamiončinama nekim išlo i došli smo u Knin i morali smo čekat drugi prijevoz i tamo sidili i ja njemu samo pričam kako ga vodim ćaći...i kad smo izlazili tamo doli, sta nam taj čovik, sve se to znalo...i onda uz neke skaline i gori. To su bile neke zgrade, bilo je i krava, imali su i svojih njiva i tamo su oni radili. U jednoj su zgradi bili muški, u jednoj ženske i tamo sam ja njega ostavila među tizim jadnima. Bilo ih je i golih i vezanih i svašta. Kad sam se ja gori penjala pa njizi vidila...mene i danas peče di sam ja to njega ostavila. Tamo je on umra, ne znam, al nije na dugo. Nije dugo tamo živio. Ko je onda vodija računa o komu?! Niko! Niko ga nije posjećiva kad se nije moglo.

Nije to niko u nas ni zna za kakve likarije. Znala je na primjer ta Kreševka, ona je bila iz Kreševa pa bi ona ubrala nekih travica i to. U nas niko to nije zna, nit je bra travica, nit čaja,

nit išta! Kad je Ilija pa i kad ga je vuka konj, ona je rekla da treba nać zeca i oderat ga i zalipit mu tu kožu zeca. I ona je poslala doli u torinu i našli zeca maloga, ubili ga i oderali i zalipili mu tu kožu, jer on je volija jako konja i kako, i kako ga je konj vuka...kako bili sanari i to se zvalo praće di si meća noge, a njemu ostale noge u praćama i konj ga vuka. I doša taki nesrića kući, sva mu leđa bila izguljena... i eto ta Kreševka je znala nešto. Pomoglo mu to.

Znalo se ić i po svećenika da ti dođe molit Boga. Na primjer bio jedan u Biorinama, ko taj je zna, pa bi se išlo molit Boga i ako je štogod blagu iša bi njemu da ti moli Boga.

Bila je strina Pogačuša, pa je svak govorija da je ona vištica. I moj ćaća potra vole da će prodat, i Lovre pokojni (to je bija od Parlova ćaća). I u noći se digli, triba do svanuća doć na Zadvarje. I oni potrali vole, a ona stala na solaru tamo (to ti je bila Vukušina svekrva) i kad je moj ćaća nju vidija, ona se njemu javila, a on reka: „Lovre ajmo se vratit kući, neće nam bit sriće!" I kad su došli u Cistu, njiman utekli voli i drugi dan se našli voli. Ona bi došla kad nema nami ćaće i matere pa od nas uvik nešto tražit. I ondak je nami nešto bilo kravi pa su i oni išli u te Biorine da moli pop Boga. Nit je bilo, nit se išlo veterinaru. Nami je jedanput krepa jedan konj, krepa je i ništa drugo.

Znalo se lipit i pijavice, da to ispije krv, da je to dobro. Al to je ritko bilo jer mi smo ipak daleko i od Trilja i od Cetine i od svega. To je ipak doli malo drukčije bilo. Uz Cetinu doli je bila malo bogatija zemlja, bilo je više ploda i roda što se kaže...i svega! Mi smo ipak gori u onome kršu. Nami je bilo teže.

Upala pluća, to su ti zvali sušica, al to ako se je išlo doktoru, sušica i ništa drugo i tako si živija dok si živija, ma kakvi ljekovi... Imala je Mila naša sušicu, imala je još kad je bila cura i onda se uda i rodi dvoje dice. I to se udala za starijega, nije ga ni volila, natrali je. Rodila je dva sina i umrla. Znalo je se da je imala sušicu. I onda reče svom mužu, a imala je od strica ćer koja se nije udala a bila starija od mene jednu godinu, on su bili jadni i siromašni pa niko nju nije ni gleda (a da je bila bogata udala bi se)...i ona reče svom mužu:"Mate znaš šta?! Uzmi Macu, bit će dobro i tebi i dici!" I onda on uzme tu Macu. Nije ona imala više dice.

Ima je još jedan momak u selu sušicu i on je tako leža i leža i umra. Taj Mirko nije dugo živija sa sušicom, dok je ona (Mila) eto živila i udala se. Kad je bila cura, govorilo se, al onda se nije smilo govorit jer ako je cura bila štogod bolesna, to je se krilo. Krilo se ko zmija noge! I ona se tako uda, bila je lipa. A Mirko je umra brzo...a Mila je živila dosta dugo...valjda su ženske malo jače.

A kad bi uho bolilo, grijali bi malo kapule, ulili bi zeru ulja i to bi koristili. I za čireve bi grijali kapule i ulja pa na to zavijali. I neke trave, to je se zvalo bukvica, ugrijali bi tu travu i zavijali na čireve i to bi izvlačilo čireve. Za opekotine ni je ništa bilo već zericu ulja, a za rane bi se znalo ugrijat i zericu blitve. Sumpor je bija za svrab. Mi smo imali jedan put svrab kad smo bili dica i to bi se mišalo s maslom pa bi se s tim mazalo. To je bilo u prašku, donosilo se iz Splita i Sinja i tim se mazalo. To je svrbilo ko svi vrazi, al to bi prošlo. Po cilom tilu bi taj svrab izbija. Ka dica smo imali i uši, bili sitni češlji i moja baba bi to još sve uplela s koncom da bude još gušće, pa bi češljali i iščešljavali. Metili bi nešto na se, pa iščešljavali i ubijali. Dašta je neg bilo uši, sva dica su imala uši.

Bija je Petar Vrgočov za iščašenja, i to bija gluv i vodili bi te tamo u Vrgoča, a ako je noga, onda bi išli po Petra, on bi izriza one daske pa bi to istega i napravija, dobro bi zaveza i to bi bilo bolje nego doktor. Posli je nastavila njegova nevista to radit. Ona je i sad živa i valjda radi to, i to i u Splitu je radila to.[81]

Kod nas ka u drugim selima nije bilo te kolere. Česta je bila smrt novorođenčadi, kao i smrt male djece. Bilo je utapanja djece u bunarima. Kad bi dijete umrlo, nije bilo sprovoda. Bija je jedan u selu koji je molia Boga, i on bi iša i otac i niko više. Pokopalo bi ga se u dječji grob. Al nije bilo sprovoda, nije se čak ni fratar zva, već taj...to je najčešće bio onaj koji je bio pri crkvi, koji je čita mise, uglavnom on bi to obavlja.

Nije bilo doktora. Prvu injekciju sam primio u prvom razredu, donija je injekcije u razred i onda smo svi bižali, al nisi moga uteć. Tamo već šezdesetih godina se možda i išlo u doktora i ostajalo u bolnici, ako si bia baš bolestan. Ja ne znam da je bilo vračara, već bi mater donila neki čaj, nisi ni zna šta je u njemu, al popija bi ga! Al za sve je molitva bila! Ujide zmija kravu, molitva; ujide dite, molitva... molitva je bila uvik na prvom mistu. Molitva je bila i svih dana Korizme, svaku večer po pola sata; prije večere je obveza bila molit. Baba bi krenila s Oče našima za ovo, Oče našima za ono i ajmo! I svako večer! Svako večer! Ma kad će i ta Korizma proć...

Ako te je bolilo grlo il nešto slično, dali bi ti malo toplog mlika. Ne znam da je bilo čega drugog. Kad bi bolilo uho – šavarkuća (čuvarkuća). Za opekotine bi koristili list, medin list, tako smo mi to zvali i sami bi to tražili. To je malo doblji list i u zadnje vrime ga nisam baš ni

[81] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

vidio. On bi više – manje hladio, imao bi neku tekućinu u sebi. Ja sam sa deset mjeseci upao u vatru, mater me utrala u vatru jer je topila maslo i da ne upadnem na ognjište... uvatila me i polila sa tim jer je bija ovde jedan učitelj koji se bavio travama, al oni su mene doveli kasno, nakon devet dana. On tvrdi da su me donili odma da bi mi i kosa čak izresla, inače jedan dio nema kose, a na licu nikakvi ožiljci nisu ostali. Ništa!

Prije je u susjednom selu bio jedan koji je namišta noge, stavi ti dasku i žumanjak od jajeta i on ti to namisti. I većinom su bile trave za sve. Trave su se puno koristile. Znam da su prije stare žene vrisak nosile i otkupljivala je Pliva... otkupljivala je sve te trave: majčinu dušicu, ivu, kadulju... Dosta je se tih trava ovde kupilo i Pliva ih je otkupljivala i nosila. To bi se plaćalo, mada to nije bila neka lova. Bila je oskudnost u novcu, pa je se novac većinom koristio za plaćanje nekakvih poreza i društvenih obaveza, a inače bi se snalazilo međusobnom razmjenom. Bila je razmjena, robna; nemaš kumpira, on ti da kumpira a ti njemu nešto drugo.[82]

15.9. HIGIJENA

U početku nije bilo ni struje ni vode. Donoslio se. Di nam je bila čatrnja, meni je bilo možda osam godina kad je mater Silvestra rodila. Nama je čatrnja bila kad se s ceste skriće Sučića kući. Ono je tamo bila naša i ić ćemo ja i Pave s vučijom po vodu i nalili mi pola vučije i uprtit ću ja to, a nemoreš, ono pola vučije pa te vuće tamo-amo. Ajmo odlit još malo da je lakše, ono još gore, ajmo nalit, četri puta nalivali i odlivali i napunili punu. Kad napunili punu, on malo pomoga, al mogu ja. Kako sam je tada počela uvik sam je nosala. I po tri puta išla po vodu. Nije bilo vode troši kolko oćeš, kad pereš, mora bi čuvat vodu ko oči u glavi. Onda ispereš u jednu, pa još u drugu i onda onu treću moraš dat kravi da popije jer nema vode. A struje isto nije bilo pa se u bočicu ulivalo petroulje (u malu bočicu) i napravilo bi se bocu da se može obisit i to nam je gorilo. I to je meni gorilo kraj stana, ja sam tkala, a momci dolazili na silo (jer je bija stan u vatrenoj kući). A nije ni gorilo kad smo kod komina sidili, koliko si vidija od vatre toliko si vidija. A bile su i te svićice, ko je ima lampe...nije ima svak lampe, već te male svićice u bočicama pa se to napravija stijenjak od pamuka i to se pustilo u tu petrulju i provuklo gori kroz ono i tako gorilo. Struja je došla kasno, možda je to bilo pedest četvrte/pedeset pete... tako nekako.

[82] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

Jadno smo se prali i kupali. Ujutro ako bi se zeru umilo i ako imaš vode (kad bi se pralo i umivalo svak bi pita kud iđe!). Prije rata, ma ko je se umiva...al posli rata bilo to drugačije.

Iša bi tako blagu i doša kući... a noge su se prale za Božić! Nas je po četvero ležalo u jednoj postelji, dvoje doli noge, dvoje gori noge! Onda smo ležali u zimi doli u izbi u kočak, pa bi metili slamu tako da nam je toplije da nas manje bija, a nas bilo puno dice...i nisi ima![83]

Bila je nikakva, loša higijena. Od godine do godine okupaš se kad dođe vrime kupanja u jezeru . Bilo je sapuna, nije bilo šampona. Žene su znale prat kosu u lukšiji, a mi muški ništa... ma šta, uzea bi onaj obični sapun i namaza bi malo kad ne možeš više, kad dođe do toga da češalj ne može proć kroz nju i onda opereš. Ženske su više vodile računa o sebi nego mi muški.[84]

15.10. PRANJE i ČIŠĆENJE

Nedilju dana je se nosilo sve. Nediljom ko bi iša crkvi, obuka bi čiste gaće i čistu košulju, muški, a ženske nisu ni imale gaća, nego ono zero košuljice. I to bi potopili i skuvala bi se lukšija (metilo bi se luga u vrilu vodu u bronzin) i pušćalo bi se da se to stinja i s tim bi se polila roba kad se oladi, u tom bi se kvasilo. I kad bi ima malo sapuna, sapuna bi samo košulju oko vrata i oko šake di je jako prljavo, a ono ne bi drugo smija nego trljaj na onoj daski i posli bila ona rifljača pa bi se na toj rifljači tako pralo i u srid zime vanka prid kućom! I onda bi odnili gori po busevima i po drvima to meti da se suši. Nije bilo pegle. Sapun se u nas nije radija, nego bi donosile te jajarice i to je se čuvalo ko oči u glavij jer nije bilo!

Kuća bi se pomela s metlom i to smo je pravili metle (bile su one trave što bi se isčupalo, osušilo i vezale bi se metlice). Slabo je ko ima sirkovu metlu. Pribor za jelo bi se opra kad bi se pojilo. Ugrijalo bi se vode, al nije bilo nikakvih prašaka. U vrućoj vodi bi se opralo i to bi se dalo prasetu. Bila je kanta di si sipa to što si sapra i metija tamo u škanciju i privrnija i ocidi se i gotovo. Nije bilo ni krpa za brisat suđe. Imali smo jedan dveni pladanj i na tome kad bi bilo štogod mesa, ćaća bi izriza...[85]

[83] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[84] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[85] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

Pralo je se svakako, nije bilo određenog dana. Ako bi se pralo ono s čim je se pokrivalo, to je se nosilo na jezero na pranje. To je se pralo tamo u šestom – sedmom misecu i spremilo bi se za sljedeću sezeonu za korištenje. Lancune...ma ko će dat lancune...ko je vidija lancune!

Ma šta ima čistit! Ništa, doli beton, zemlja! Malo je se melo s metlom...sitno! Nije tu bilo velikog čišćenja.[86]

15.11. ODJEĆA I OBUĆA

Razlikovala se muška i ženska odjeća, i ona svečana i za svaki dan. Žene nisu imale grudnjake, al ja sam ga imala zato što sam se vratila iz Slavonije, a tamo je toga već bilo. Ona sam ja sebi sašila sama. Napravila sam i toj mojoj Maci što se udala za Matu, onda strina Đuka, kad je to Maca oprala i metila da se suši, našla njezina mater, a nije znala i nije smila pitat Macu, već zvala tvoju babu. Kaže: „Ane moja, ne znam šta je ovo! Ovo ti ko dičije kapice! Ja ne znam dite moje šta je ovo!?" Ana je već vidila od mene, a ja sam svojim sestrama isto napravila to, a kasnije one same pravile. A donje gaćice sam ja sama sebi isto sašila, al to ti ni mater nije smila znat za njih. Mora si krit! Ima si samo skunjicu i to je bilo to, al nije bila kratka, bila je ispod kolina, a npr. u Vrpolju je bila do zemlje i doli prema Sinju i Trilju. Odjeću bi radija od čega bi ima. Te grudnjake sam radila od nečije stare košulje.

Žene bi nosile široke suknje i gori onaj korzet, to su u nas zvali modre i traveša i jaketica ozgar. I košulja. A kad bi išla crkvi, bila je misna roba (sve novo). Meni su davale žene, ja nisam imala. Kad sam se vratila iz Slavonije, imala sam jednu skunjicu i bluzu, al to je bilo sašito po slavonski i kad sam ja došla takva crkvi, kud ću ja takva, sve je onda nosilo dugačko. I onda meni davala baba Pervanuša pokojna, ona je bila stara cura kad se udala za tog Ivana, on bija udovac stari, ona mu bila četvrta žena i napravija joj petero dice, četri sina i ćer. Ona je imala lipe robe, a bila je jako dobra pa je ona meni davala za u crkvu robe. Bile su lanetice što su se nosile crkvi. Ja nisam imala, a nije ni moja mater imala, a Pervanuša imala jednu novu, lipu i jednu staru koja joj bila izbiljena. Kad bi išla crkvi, ja sam dogod imala i po dvi tuđe lenetice kod sebe, al kad bi tim ženama zatribalo, uzele bi. I tako se jednom ja obukla da ću ić crkvi, a nemam lanetice, a moja mater otišla, brigalo nje što ja

[86] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

nemam lanetice...a čekalo se na Renića čatrnji, tamo smo se sačekavale. Mater moja ode, a došla Pervanuša i pita di je Đuka, a Maca joj bila rekla da se obukla i nije imala lanetice pa se svukla. Ona se vratila odatle u svoju kuću, uzela tu staru i viče meni da se oblačim, ić ću crkvi! U crkvi se morala nosit lanetica, nije se išlo gologlavo crkvi. Starije žene su imale crne šudare...ma kako ko...a mlade su imale te lenatice. Lanetice su bile smeđe okolo su imale rub. Roba je uglavnom bila šarena, a traveše su bile većinom crne. Robu bi šija ko je zna, bila je ta pokojna Ćopeguša, ona imala mašinu na ruke, što se s rukom sve radilo vako na stolu, ona je meni davala tu mašinu, pa sam ja na nju šila. Razlikovala se odjeća mlađih cura i udatih žena. Starije žene su imale korpet, al to je bilo prije tvoje babe i mene. To je nosila moja mater i ona je imala samo jedan. To se nosilo crkvi. Vukuša je imala tri - četri. To je bila lipa nošnja.

Bija je bren (na navijanje, ugrijalo bi se u vatri, bilo onako ko štipalice) i onda bi se to stavilo u kosu i ostala bi velnica na glavi, a znalo bi ti i izgorit ako nije dobro pazija. To bi se malo uricalo, al doli si ti spleja samo ovde malo velnice.

Momci nisu nosili kumparine, a ljudi su stari imali kumparine. To je bilo od vune tkano i naprid bilo kićeno s crvenim brusom. To je nosija i moj ćaća, to je nama bilo ko sinjska nošnja. Bili su smeđi, od prirodne vune, taki je bilo ovaca. A gaće su se modrile, isto su se tkale, pa su bile modre.

Dica su nosila šta su imala. Gaće ne bi nosila do dvi-tri godine. Najčešće su nosila štogod košuljice.

Ka dica smo bili uvik bosi, a posli se radili opanci. Iskrojili bi se od mišine ovčje, pa bi se sušili, uvijali i tako se radili opanci. Posli je bilo i gumenjaša, ko je moga kupit. Ozdal je bila guma, ozgar koža. To je se kupovalo, radilo se dole u Trilju. A kad su počele cipele, onda do prid crkvu bi nosili opanke a cipele bi nosili u ruki i prid crkvom bi obuli cipele da se ne bi to od kamenje odrlo. A ja sam nosila i tuđe kad nisam imala svoje.[87]

Ima sam dvoje gaće, jedne koje se čuvale za u crkvu i svakodnevne na kojima je bilo više lapata nego onoga svega. Košulje su se onda nosale, majica je bilo malo. Kaputić sam dobija tek kad sam iša u Slavoniju, ima si jaketu pa obučeš dvi – tri košulje i to ti je to! Nije bilo donjeg rublja. Nosale se suknjice do pete godine i muški i ženske. Sve isto bilo.

[87] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

Žene su imale šotane (vrsta podsuknje), košulju, travešu.

U selu bi uglavnom uvik bio netko ko je šivao i krojio i onda bi on to obavlja za sve.

Dobiješ jedne gumaše i to ti je za dvi sezone, liti smo imali nekakve šlape i to bi ti tribalo bit dvi – tri sezone i ako si iskida, onda se mora bos! Nije mu smetao ni trn ni ništa. Na petama je bio prst zadebljanja od hodanja bos jer nisi drukčije ni moga. Cilo lito bi se hodalo bos.

U to vrime nije se puno vodilo računa o toj robi, bitno je bilo da je čista i bitno je bilo da je okrpljena, a to što je iznošena pa je na njoj bilo lapa, to je bilo normalno! Košulje su većinom bile bile, a gaća je bilo svakakvih...šarenih, crnih, bilih.... Mater i baba bi plele vunene kalzete, ma to je svaka žena znala plest i plela je. Koristila bi se vuna od ovce, ne bi se bacala ka danas.[88]

15.12. TRBUHOM ZA KRUHOM U SLAVONIJU

Sad je ovo poslin rata. Kad je došla četrdeset i prva godina i reka je pop s oltara ko ima puno dice da može ić u Slavoniju na prehranu jer nemamo šta ist, cile godine to se mora kupovat, a nemaš, rat dolazi. I moj ćaća se upiše da ćemo ić u Slavoniju. I sada Uskrs. Žet će se najprvo trava, a mi imamo i kravu i konja i ovce i koze. Mi to sve imamo. I tako je sad to došlo i ić će u Slavoniju ćaća, mater i taj bolesni brat, tvoja baba Ana i pokojna još jedna sestra Pera i Ruža, to su bile male, Ilija, Ivica pokojni, Nikola i ćaća. I taj bolesni brat. Mene ostavu kod kuće i Pavu koji je bija dvadeset i sedmo godište, ta Cura – Pera joj bilo ime pa je Cura zvali, ona je bila trideseto. Nas su ostavili sa tim svim blagom i požet travu za sijeno i požet ječim i šenicu i sve to obrć i metit u kuću. To je se vrlo s konjima na guvnu. Nama su pomagali. Pokojna Maca, ova što je sad umrla, Bože Renića, ti ljudi su nami pomagali. U deveti misec se vratila mater sa jednim svojim rođakom Omrčenom i Iliju vratila i Ivicu i mene poslala u Slavoniju ćaći i toj svoj dici. I Pave iša i ta Cura išla i mi smo ti otišli u Slavoniju i ja sam ti tamo bila njima sve od četrdeset i prve do kraja četrdeset i pete! Ja sam im kuvala i spremala i s nama je živija i taj bolesni moj brat i mi svi smo tamo živili. A onda smo ti mi dobijali tamo srpske kuće. A pošto je moj ćaća bija... nije ništa želija tuđe, onda di god dođeš u srpsku kuću to budu namišćeni kreveti, sve njizi istralo, nas utralo, onda on nije tija nigdi ostat. Onda mi dalo ćaći neku sirotinjsku kuću šta je ta žena izašla sama, jer ko

[88] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.

zaklat će je ustaše. To je bilo u Borovo se došlo, tamo su većinom Srbi, sve su bili Srbi. I onda u toj kući nije ništa bilo, a ondak je skupilo mom ćaći četri kreveta dalo i neke perinice nisu imale ni navlaka. S tim perinicama smo se pokrivali cile zime. Onda bila jedna baka koja je bila Srpkinja ali meni pomagala! Meni su i druge dvi žene pomagale. Njima je bilo ža šta sam ja bila tako mlada i jadna i morala se brinit. Onda bi došlo lito pa bi istresli to perje u jednu kacu pa bi oprala to i te mi žene pomogle, pa se opet cilu zimu pokrivali. Tako smo živili dok je bija taj rat tamo. A jedan Srbin u čijoj smo mi bili kući, pa moj ćaća nije tija ništa uzest i nije tija ostat u toj kući, kad je se njega vratilo (to je uvik bilo veze, pa bi ti ljudi bili četri-pet dana u Bosni pa bi ih vratilo)... kad je on doša u svoju kuću, a ništa mu nije odnilo, onda on pita da želi znat ko je bija u njegovoj kući tih četri - pet dana, i onda je on posjetija te ljude. Oni su bili bogati, imali konje, krave, bila velika kuća. I onda je on doša i mome ćaći pokojnom reka da će mu on sve pomoć jer mi nismo ništa uzeli! Neki su ljudi uzeli konje njiove, krave, njiovu zemlju... a moj pokojni ćaća nije tija, nego su unda nami dali zemlje tamo di je bija tvoj did, koja je bila državna zemlja, pa bi neko radija pet godina i platija bi je nešto, neko dvi... i to je bila zemlja koja je bila loša jer se nije gnojilo. I ondak je to mome ćaći dalo sedam jutara i taj Srbin je nama radija napole, donija bi nam malo šenice, donija bi nam kokuruza i od kokuruzovine napravili – ispleli malo štalice uz kuću i kupili jednu kravu bosančicu, manju kravu – to su zvali bosančice. Tako napravili i svinjac malo dalje i tu je bila bašća.

A ćaća radija s jednim iz Jabuke, on ima jednog konja, pa je on iša š njim radit doli kod bate... tu je bija i pokojni Stipe bolestan, i ta sestra Cura, nju zaposlili u Borovu pa radila u gumari i dobila tifus i umrla u vukovarskoj bolnici i tamo je i saranjena. I kad smo mi došli, kad sam se ja udala, išli smo tražit, al nismo ništa našli, jer to tamo brzo sagnije križ i onda se to iščupa i baci se... to je bolničko groblje i nema tu više ništa. I kad su došli partizani, neko je prije pobjega ko je tako pljačaka te srpske kuće, mi nismo ništa niti smo se osjećali krivi nit smo bili išta krivi. Onda smo mi otišli u Vrbanju, jer je moj ćaća ima tamo svoga stričevića koji je još devetnaeste godine odselija tamo i ima je svoju kuću i zemlju. Dujo je već bija u ratu, Pave je bija isto u ratu, a Nikola je kod toga strica ranije otiša pa je čuva tamo svinje, pa je on kod toga strica bija poša u građansku školu, a mi smo još ostali u Borovu bili. Mi smo cilo lito od petog do devetog miseca bili kod toga strica i pomogli, ja sam išla kopat... i onda smo se mi uputili kući. Stric nam da brašna, gra, masti. Onda smo ti došli s nekim vlakom do Bakra. U Bakru nije bija nikakva prijevoz za Split, petnaest dana na rivi živili, kuvali... na dvi cigle metili lončić i tamo kuvali i tamo živili. Onda smo se pribacili s nekim

brodom do Splita, al smo morali izać u Zadru, nismo mogli noćit u brodu nego opet noćili na rivi. Onda došli u Split i s nekim kamiončinama smo se pribacili kući. Kad smo došli kući, ja imala nešto što je sestra dobila kad je radila u Borovu, pa sam imala nešto tamo sašito. Kad sam išla nediljom crkvi, onda se sve nosilo ono dugačko i oni šudari i ono sve, a ja došla u crkvu i najdrukčija bila i ja više nisam tila ić crkvi, nisam imala šta obuć. Onda mi davale žene da obućem njiovu robu i tako sam išla crkvi. Posli sam nešto kupila, al i kad sam se udala, nisam ništa imala. I tako sam se udala i opet ošla u Slavoniju.[89]

15.13. POLJOPRIVREDA

Nekad su gnoj tovarili u arare (vunene vreće) i na magarcima gonili u vinograd, dok su u brdskim selima žene na sebi u ararima nosile gnoj u vinograde. U veljači se počinjalo sijati ječam i saditi luk. Poslije toga se vozio gnoj za kukuruz i krumpir i počinjalo je proljetno oranje. Prije polaska na sijanje sjeme se škropilo blagoslovljenom vodom da bi dalo dobar urod. Pšenica se sijala u jesen nakon jematve – berbe. Oralo se ujutro a sijalo poslije podne. Jematva – berba grožđa i kukuruza bila je u listopadu. Rodbina i prijatelji pomagali su jedni drugima u tom radu, a ukućani su radnicima pripremali bolju hranu.

Najčešće se sadija kupus, blitva i kumpiri, malo kapule i malo ljutike i luka. A sijali šenicu i ječam i kukuruz. Kad se žela šenica, skupljale se žetelice i svi je jedni drugima zaimali, nije se plaćalo. Onda bi želi, svezali u snope i po noći nosili te snope da ne bi otpalo koje zrno iz onoga klasa i sve bi pivali i išli u Aptovac po snope i nosili te snope na guvno i na guvnu se vrlo s konjima. A kad se kopa kukuruz isto bi se skupili kopači, a kad smo mi posli rata došli iz Slavonije, a ja sam u Slavniji već kopala, onda sam ja rekla mom pokojnom ćaći:"Nećemo mi kupit kopače pa će nam to zeru pojist, ja ćemo i ti ćaća kopat!"; „A moj sinko di ćeš ti kopat, ti žensko, ti ćeš kopat, nije to ko u Slavoniji!" I ja sam počela kopat s pokojnim ćaćom i tako i ostalo. Posli su ženske i kopale.[90]

Najviše se sijalo kukuruza, pšenice i ječma, a sadilo kumpira, malo graha, kapule, luka... Kad je bila vrša pšenice, konji bi bili na guvnu, skupi se deset ljudi i s vilama i grabljama i ajmo šibaj, okrići – privrći i to bi cili dan trajalo, recimo dva vršaja dnevno; al to bi se diglo

[89] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[90] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.

ujutro u četri – pet sati, prvi vršaj bi mora bit do devet – deset sati... to bi trajalo...dok konji to izmlate pa dok se počisti guvno, pa onda se malo odmori i popodne oko tri sata bi se nastavilo s novim vršajem. Onda tamo sedamdesetih su došli traktori i onda se to s traktorim radilo, umisto konja, a sad se radi kombajen. Cilo vrime dok se to radilo, žene se skupile i pivale, pričale viceve, ma i muški... jelo bi se uštipaka, pilo vode i ako je ko ima vina.[91]

15.14. POBRATIMSTVO I POSESTRIMSTVO

Dvije dobre prijateljice ili prijatelja ako se dogovore na sklapanje ove veze odlaze na dogovor svećeniku i na posebnoj misi ili na blagoslovu mise svećenik zaključi tu vezu. Češći su slučajevi da se na taj način povezuju djevojke nego mladići. Svećenik im moli dok one u jednoj ruci drže upaljenu svijeću a u drugoj krunicu. Nakon molitve zamijene svijeće, rukuju se i poljube križ. Posestrime se međusobno pomažu u svim poslovima i u svakoj težoj situaciji.

15.15. SIJELO I PRELO

U kasnu jesen održavala su se sijela, a trajala su čitavu zimu, do kraja ožujka. Sijela su sastanci susjeda i prijetelja u jednoj kući, a održavaju se radi dovršenja nekih poslova (komušanje kukuruza, predenje, pletenje i sl.) ili radi zabave u dugim zimskim večerima. Na sijelu se znalo skupiti i preko trideset osoba, najviše mladeži. Dolazili su i muškarci i žene. Prije, kad su imale više vune, žene su prilikom sijela prele i plele pa je bio uobičajen naziv *prelo*, dok se kasnije manje prelo pa se pomalo izgubio taj naziv i sve se više koristio *silo* ili *sijelo*. Na sijelu su se nekada najviše prepričavali doživljaji pojedinaca iz sela, pričale se priče o nadnaravnim bićima, pjevale pjesme, igrale različite igre, slušale pjesme guslara, govorilo se o zloj godini i nevremenu i o ostalim nevoljama seoskog gospodarstva.[92] Na sijelo su dolazili i nepoznati mladići ako je u toj kući ili u susjedstvu bilo djevojaka i tu su se katkada sklapala poznanstva, pa bi kasnije dolazilo i do sklapanja braka. Od Materica do Božića nije bilo sijela kao i u vrijeme Korizme.

[91] Kazao Ivan Bilandžić (rođ. 1954. god. u Maljkovu) u rujnu 2012. god.
[92] Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., 511.

15.16. ZGODE IZ SEOSKOG ŽIVOTA

Jedanput oni čuvali ovce i imali tamo neke bile košulje, a na rudečim bila šenica. A ta Jukuša kako nije imala dice, ona je uvik puno molila. Ona je bila i pismena. Stara žena a bila je pismena. A brat Ilija se obuka, zamota se u to bilo i otiša u šenicu, a Jukuša tamo iza čuvala krave. On iz te šnice, a Jukuša da se ukaza Isus. Onda ona molila da ako si sotona, odmakni se, ako si s Božje strane, daj mi muško dite! Ona molila, a njega na jedanput nestalo. Oni došli kući, pričaju... a ove su cure znale i pokojna mater: „Đava je to iko išta napravija nego Ilija!" i ona bi ga ubila da ga je uvatila, al on se uvik sakriva. Uvik je izbjega batine, a uvik je bija na đavla, svašta je radija. Dobro da i može odat koliko je cura upropastija u ono vrime! Odnija im nevinost, a ako ti je neko odnija nevinost, onda si ti jadan cili život! Ma i na Aržanu i svagdi... Svaki bi svaku, a kad se ženija tražija bi nevinu!!! Ljudi su pokvareni![93]

Bija pir u Baltićima, skuvala se juha i kad je već bilo gotovo i tribala se stavit manistra, u njoj našli crve. Tili su bacit, al reka Vinko „Meći ti to!" i tako su svati jeli manistru i crve! Na piru bilo trideset – četrdeset ljudi...[94]

[93] Kazala Anđa Bota (rođ. 1928. god. u Tijarici) u rujnu 2012. god.
[94] Kazao Nediljko Sučić (rođ. 1956. god. u Tijarici) u lipnju 2013. god.

16. TUMAČ MANJE POZNATIH RIJEČI

ambar – velika drvena posuda u kojoj se držalo žito, pšenica ili kukuruz

bićerin – mala čašica za ispijanje rakije

biljak – vuneni pokrivač

bronzin – veliki lonac za kuhanje na ognjištu

bukara – drvena posuda iz koje se pije voda koja bi se obično izlijevala iz vučije

čanjak – velika drvena zdjela

česnica – pogača

grotulja – orasi nanizani na tankom konopu, tvz. Špagu

jenge – neudate sestre, rodice i prijateljice od mladoženje koje su činile dio svatova

kočak – tor

komaštre – metalni tronožac

komšiluk – susjedstvo

korpet - prsluk

kudjelja – drveni štap na koji bi se pričvrstila vuna od koje bi se pomoću vretena stvarala nit

lanetica – marama za glavu

maštel – vjedro

muštuluk – radosna vijest; nagrada onome tko je donio takvu vijest

mutapa – pokrivač od kostrijeti

mužar – mali top koji proizvodi samo prasak bez hica

oglavak – jastuk s navlakom

pojiti – častiti (curu)

posvećenica – pogača

sinije – drveni stolovi s kojih bi se jelo

svitnjak – vatra koja bi se palila na dan prije Ivandana

šudar – marama za glavu

terluci – vunene bječve

vučija – drvena posuda u kojoj bi se držala voda iz bunara

zaimati - posuđivati

zamiranje cura – zaručivanje cura na dernecima

zobnica - torba

17. ZAKLJUČAK

Kao što nikako ne smijemo dozvoliti da nam se nacionalna povijest kroji negdje izvana, tako isto ne možemo očekivati da nam prošlost našeg mjesta istražuje netko drugi. Nitko se ne može sa većim žarom baviti poviješću Cetinske krajine od nas koji smo od tamo potekli. Za velike povijesne teme uvijek ima zainteresiranih istraživača, a istraživanje lokalne povijesti je ostavljena onima koji su za taj kraj vezani. Iznoseći na vidjelo prošlost svojeg kraja otkrivamo temelje na kojima gradimo svoju budućnost. Kasnije je lako kockice lokalne povijesti ugraditi u jedan veliki mozaik kako bi dobili što jasniju povijest svojeg naroda.

Kada sam počela prikupljati građu za pisanje ovog rada shvatila sam koliko je slojevita prošlost ovog kraja, ona seže do najstarijih vremena. Bilo bi naprosto nemoguće sve obuhvatiti ovakvim jednim radom. Zato sam se i ograničila na područja Tijarice i Maljkova kao predstavnika Triljske, odnosno Sinjske krajine. Barem što se tiče kazivača, dok sam literaturom obuhvatila obje krajine i većinu njihovih sela.

Naglasak je i dalje na Tijarici, kao rodnome mjestu mojih predaka! Kada pogledamo na crti vremena to nije bilo tako davno, ali je ipak dosta različito od današnjeg doba. Život na Tijarici je tada bio u svojem vrhuncu. Danas je gotovo nemoguće shvatiti da je u župi živjelo preko 2000 stanovnika, da je godišnje bilo preko 100 krštenja. Današnje brojke se uvelike razlikuju od ovih. Dužnost naše generacije je što temeljitije istražiti ovako bogatu prošlost i iz nje izvući pouku za napredak Tijarice u budućnosti. Na to nas obvezuje dug prema pradjedovima, ali i zalog koji moramo ostaviti onima koji dolaze iza nas!

Ovim putem želim iskazati veliku zahvalnost svima koji su mi pomogli u ostvarenju ovoga rada, i to u prvom redu mojim kazivačima: babi Anđi Bota, gospodinu Ivanu Bilandžiću i mom ocu Nediljku Sučiću; zatim Ivanu Balti koji mi je pomogao s župnim arhivom Tijarice i naravnom mom mentoru doc.dr.sc. Marku Dragiću! Velika Vam hvala!

SAŽETAK

Ovaj rad prikazuje različite vjerske i svjetovne običaje koji su se u Cetinskoj krajini izvodili u 20. stoljeću. Nagalasak je na selima Tijarica i Maljkovo kao predstavnicima ovog područja.

Pri pisanju ovoga rada služila sam se vlastitim terenskim zapisima i navedenom literaturom. Veći dio terenskih zapisa nastao je u rujnu 2012. godine. Tom sam prilikom snimila i zapisala kazivanja Anđe Bota i Ivana Bilandžića. Drugi dio zapisa nastao je u lipnju ove godine. Kazivač je bio Nediljko Sučić.

Običaji i vjerovanja zabilježeni u ovome radu svjedoče o bogatoj baštini hrvatskoga naroda. Njegova je povijest slojevita i ona seže do najstarijih vremena. No, mnogi su običaji pomalo gube... nestaju u zaborav! Drugi dio se mijenja i prilagođava vremenu i sredini.

Stoga je važno bilježiti i čuvati ono što su naši preci stoljećima stvarali. Naš je zadatak to prenositi na mlađe generacije!

RIASSUNTO

Questa tesi presenta vari costumi religiosi e mondani che venivano messi in atto alla regione di Cetina nel Novecento. L'accento è sui paesi di Tijarica e Maljkovo.

Per scrivere questa tesi mi sono servita delle proprie annotazioni sul terreno e della letteratura indicata. La maggior parte delle annotazioni è nata in settembre del 2012. In questa occasione ho registrato e annotato i dire di Anđa Bota e di Ivan Bilandžić. L'altra parte d'annotazioni è nata a gugno di quest'anno.

I costumi e le credenze annotati in questa tesi attestano un ricco patrimonio del popolo croato. La sua storia è stratiforme e si estende fino ai tempi antichi. Ma, pian piano molti costumi si perdono... cadono in oblio! L'altra parte si cambia e si adatta ai tempi e all'ambiente.

Perciò è molto importante annotare e preservare ciò che i nostri antenati da secoli creavano. È il nostro compito trasferirlo sui generazioni che seguono!

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobljavljeni:

1. *Duhovna statistika župe Tijarica*, Župni arhiv Tijarica
2. *Kronika župe Tijarica (1900.-1936.)*, Župni arhiv Tijarica
3. *Obrednik župske crkve Duha Svetoga Tijarica 1895.*, Župni arhiv Tijarica
4. *Protokoli župe Tijarica 1900.-1910., 1910.-1932., 1933.-1959.*, Župni arhiv Tijarica
5. *Uredovni spisi od 1900. do 1940.*, Župni arhiv Tijarica

Vlastiti terenski zapisi.

Kazivači:

Anđa Bota: rođena je 15. srpnja 1928. god. u Tijarici. Djevojačko prezime Sučić. 1949. god. se udala i postala Bota Anđa. Prvo šest mjeseci živili su u Botićima (Tijarica) pa onda otišli u Slavoniju. Kasnije se ponovno vratili u Dalmaciju. Majka dvoje sinova: Ivice i Zlatka. Živi u Splitu.

Ivan Bilandžić: rođen 2. travnja.1954. u Maljkovu. Srednju školu završio u Vukovaru. Oženio se 1981. Ima dvoje djece: Anitu i Josipa. Živi i radi u Splitu.

Nediljko Sučić: rođen 27. listopada 1956. god. u Tijarici. Osnovnu školu je pohađao na Tijarici. Zvršio je srednju medicinsku školu u Splitu. Oženio se 1966. god Ksenijom r. Ribičić. Otac je dvoje djece: Ane i Maje. Živi i radi u Splitu.

LITERATURA

1. Bešker, Inoslav, *Goli blagdani*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
2. Bezić, Jerko, *Muzički folklor Sinjske krajine*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., str. 175-277.

3. Bošković-Stulli, Maja, *Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1967.
4. Bošković-Stulli, Maja, *Žito posred mora* (Usmene priče iz Dalmacije), Književni krug, Split, 1993.
5. Bravić, Ana, *105 godina OŠ Stjepana Radića u Tijarici*, u: *Triljski most*, II, br. 1. (2.), 2007, str. 83-86.
6. Dragić, Marko, *Velike poklade u tradicijskoj baštini Hrvata,* Croatica et Slavica Iadertina, 8/1, Zadar, 2012., str. 155-188.
7. Dragić, Marko, *Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata,* Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe, br. 24, Mostar, 2010., str. 129-153.
8. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata,* Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.
9. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata,* Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
10. Dragić, Marko, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi,* Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
11. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata,* Croatica et Slavica Iadertina br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.
12. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi,* Crkva u svijetu, br. 1 (1-196), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 67-91.
13. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik), Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
14. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata,* Crkva u svijetu, br. 4, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 467-468.
15. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji,* Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.
16. Dragić, Marko, *Duša tilu besidila*: *Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
17. Gamulin, Jelena i Vidović, Ilda, *Etnografski prikaz Sinjske krajine*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., str. 95-111.

18. Gavazzi, Milovan, *Baština hrvatskoga sela*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1991.
19. Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja,* I. dio, Zagreb, 1939.
20. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb, Zdenko, Stamać, Ante, *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.
21. Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini,* Matica hrvatska - Ogranak Imotski, Imotski, 1997.
22. Milićević, Josip, *Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., str. 433-517.
23. Rihtman-Auguštin, Dunja, *Knjiga o Božiću* (Etnološki prikaz Božića i božićnih običaja u hrvatskoj narodnoj kulturi), August Cesarec, Mosta, Zagreb, 1992.
24. Ruščić, Mirko, *Bioraznolikost Tijarice*, u: *Triljski most*, IV., br. 1. (4.), 2009, str. 95-97.
25. Soldo, Ante, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga, Sinj, 1997.
26. Stulli, Bernard, *Kroz Historiju Sinjske krajine*, u: *Narodna umjetnost* (hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku), Vol. 5 i 6, No. 1, lipanj 1967., str. 5-95.
27. Tomašević, fra Luka, *Između zemlje i neba*, (Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću), Knjižnica «Gospa Sinjska», knjiga br. 6, Sinj, 2000.
28. Vrgoč, Martin, *Kratak pregled povijesti Tijarice*, u: *Triljski most*, III., br. 1.(3.), 2008, str. 66-70.

Internet

http://hr.wikipedia.org/wiki/Sinj, 5. lipnja, 2013.

http://hr.wikipedia.org/wiki/Trilj, 5. lipnja, 2013.

http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvace, 5. lipnja, 2013.